

Opisi instrumentalna u hrvatskim gramatikama do kraja 19. stoljeća

Fras, Ivan

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:417782>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-09**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Ivan Fras

**Opisi instrumentalna u hrvatskim gramatikama
do kraja 19. stoljeća**

(DIPLOMSKI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Ivan Fras
Matični broj: 0130285470

Opisi instrumentalna u hrvatskim gramatikama do kraja 19. stoljeća

DIPLOMSKI RAD

Diplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: dr. sc. Diana Stolac, professor emerita

Sumentor: izv. prof. dr. sc. Anastazija Vlastelić

Rijeka, 5. srpnja 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam diplomski rad naslova __ *Opisi instrumentala u hrvatskim gramatikama do kraja 19. stoljeća*_ izradio samostalno pod mentorstvom dr. sc. Diane Stolac, prof. emerite i sumentorstvom izv. prof. dr. sc. Anastazije Vlastelić.

U radu sam primijenio metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristio literaturu koja je navedena na kraju diplomskoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući naveo u diplomskom radu na uobičajen način citirao sam i povezoao s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student

Ivan Fras

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. METODOLOGIJA.....	2
3. PRVA HRVATSKA GRAMATIKA: BARTOL KAŠIĆ – Institutionum linguae Illyricae libri duo (1604)	7
4. LATINSKE GRAMATIKE NA HRVATSKOME JEZIKU.....	15
4.1 TOMA BABIĆ - Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata (1712) .	15
4.2 LOVRO ŠITOVIĆ - Grammatica Latino-Illyrica ex Emanuelis (1713).....	17
4.3 JOSIP JURIN - Grammatica Illyricae juventuti Latino-Italoque sermone instruendae accomodata (1739)	18
5. PRVA HRVATSKA GRAMATIKA U 18. STOLJEĆU: ARDELIO DELLA BELLA – Istruzioni grammaticali della lingua illirica, u: Dizionario italiano, latino, ilirico. (1728)	19
6. GRAMATIKE U SLAVONIJI.....	24
6.1 BLAŽ TADIJANOVIĆ - Svaschta po mallo illiti kratko sloxenyje immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik (1761).....	25
6.2 MATIJA ANTUN RELKOVIĆ - Nova slavonska, i nimacska grammatika. Neue Slavonische und Deutsche Grammatik (1767).....	26
6.3 MARIJAN LANOSOVIĆ – Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache mit einem nützlichen Wörter- und Gesprächsbuche, auch einem Anhang verschiedener deutscher und slavonischer Briefe und einem kleinen Titularbuche versehen. (1778)	29
7. KAJKAVSKE GRAMATIKE.....	30
7.1 IGNACIJ SZENTMÁRTONY – Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche. (1783) 31	
7.2 FRANZ KORNIG – Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen nebst beygefügtten Gesprächen und verschiedenen Uebungen... (1790).....	33
7.3 JOSIP ĐURKOVEČKI – Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzskoga jezika narodov. (1826)	35
7.4 IGNAC KRISTIJANOVIĆ – Grammatik der Kroatischen Mundart. (1837).....	37
8. DOPREPORODNE GRAMATIKE 19. STOLJEĆA.....	39
8.1 JOSIP VOLTIC – Grammatica Illirica, u: Ricsoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavlienomm grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istranina. (1803).....	40
8.2 FRANJO MARIJA APPENDINI – Grammatica della lingua Illirica. (1808)	41
8.3 ŠIME STARČEVIĆ – Nova ricsoslovica illiricka vojnickoj mladosti krajicsnoj poklonjena. (1812).....	45
8.4 IGNJAT ALOJZIJE BRLIĆ – Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmatien, Slavonien, Serbien, Ragusa & c. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Für Teutsche verfasst und herausgegeben von Ignatz Al. Berlich. (1833)	46

9.	PREPORODNE (ILIRSKE) GRAMATIKE.....	49
9.1	VJEKOSLAV BABUKIĆ – Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga uređjena Věkoslavom Babukićem. (1836).....	50
9.2	ANTUN MAŽURANIĆ – Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike. (1839).....	52
9.3	ANDRIJA STAZIĆ – Grammatica della lingua illirica ad uso degli amatori nazionali e stranieri che bramano d'impararla. (1850).....	54
9.4	IVAN DANILO – Grammatica della lingua illirica. (1855)	56
10.	FILOLOŠKE ŠKOLE 19. STOLJEĆA.....	58
10.1	ZADARSKA FILOLOŠKA ŠKOLA.....	58
10.2	ZAGREBAČKA FILOLOŠKA ŠKOLA	59
10.2.1.	ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ) – Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije. (1859 59	
10.2.2.	DRAGUTIN PARČIĆ – Grammatica della lingua slava (illirica). (1873).....	62
10.3	RIJEČKA FILOLOŠKA ŠKOLA	64
10.3.1.	VINKO PACEL – Oblici književne hrvštine. (1865).....	64
10.4	HRVATSKI VUKOVCI	66
10.4.1.	MIRKO DIVKOVIĆ – Hrvatske gramatike I dio. Oblici : za srednje i nalik im škole. (1879) 67	
10.4.2.	MIRKO DIVKOVIĆ – Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu. (1881).....	68
10.4.3.	TOMO MARETIĆ – Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. (1899) 69	
11.	ZAKLJUČAK	71
12.	LITERATURA.....	74
13.	SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI (<i>na hrvatskome jeziku</i>)	78
14.	NASLOV I KLJUČNE RIJEČI (<i>na engleskom jeziku</i>)	79

1. UVOD

Instrumental je padež koji se često određuje kao padež s najviše značenja, a time i sintaktičkih uloga. Ovaj će rad pokazati kako je sve opisivan instrumental da bi se danas u hrvatskome jeziku koristili morfološki nastavci koje je već sam Kašić naveo u svojoj gramatici, ali bez višestrukosti. Od prve hrvatske gramatike do kraja 19. stoljeća instrumental se opisivao na razne načine, a napredak se jasno vidi od samog nazivlja, jer je dvjestotinjak godina prošlo od prvog imenovanja ovog padeža, preko morfologije, kojom su opisani brojni morfološki nastavci, do sintakse, u kojoj se od nekoliko rečenica za sintaktičke funkcije instrumentala došlo do dubljih i detaljnih opisa mnogobrojnih njegovih značenja. Iako je od Kašića pa do dana današnjeg prošlo više od četiri stoljeća jezičnog razvoja i napisano je sedamdesetak gramatika s brojnim ponovljenim izdanjima, još uvijek ovaj padež djeluje kompleksnim što dovodi i do brojnih pogrešaka prilikom njegove uporabe u hrvatskome jeziku.

2. METODOLOGIJA

Tema je ovog rada opis instrumentala u hrvatskim gramatikama do kraja 19. stoljeća, počevši od prve hrvatske gramatike *Institutionum linguae Illyricae libri duo* Bartola Kašića iz 1604. godine, zaključno s *Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića iz 1899. godine. Temeljni su korpus ovog istraživanja hrvatske gramatike u rasponu od tri stoljeća, a uključeno je dvadeset i pet gramatika. Kašićevu gramatiku ne možemo promatrati „samo“ kao prvu gramatiku hrvatskoga jezika, već kao jedan od najvažnijih hrvatskih jezičnih priručnika kojim službeno započinje normiranje hrvatskoga jezika, stoga je ona nužna literatura prilikom proučavanja povijesnog razvoja hrvatskoga jezika na bilo kojoj jezičnoj razini, bilo da se radi o grafematici, morfologiji, sintaksi, prozodiji, leksikologiji itd. Isto tako, treba naglasiti da starije hrvatske gramatike nisu uvijek pisane hrvatskim jezikom. Štoviše, nijedna gramatika hrvatskoga jezika do početka 19. stoljeća nijedna gramatika hrvatskoga jezika nije pisana hrvatskim jezikom bez usporedbe ustrojstva hrvatskoga jezika s drugim jezicima, pa su za potrebe ovog istraživanja korištene i neke gramatike stranih jezika s usporednom hrvatskom građom. Točnije, korištene su prve gramatike na hrvatskome jeziku, a to su latinske gramatike *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* Tome Babića (1712) i *Grammatica Latino-Illyrica ex Emanuelis Lovre Šitovića* (1713) u kojima se autori prilikom opisa latinskoga jezika i njegovih pravila koriste, u većim ili manjim mjerama, hrvatskim jezikom. U tim se gramatikama, kao i u nekim gramatikama pisanim u drugoj polovici 18. stoljeća [*Svaschta po mallo illiti kratko sloxenye immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik* Blaža Tadijanovića (1761) i *Grammatica Illyricae juventuti Latino-Italoque sermone instruendae accomodata* Josipa Jurina (1793)], s obzirom na to da je za sklonidbeni obrazac preuzet latinski model, opisi instrumentala kao zasebnog padeža ne javljaju, odnosno instrumental nije

zahvaćen gramatičkim opisom, pa ga je moguće izvesti i proučavati samo na temelju potvrda iz teksta općenito. Nakon Kašićeve gramatike iz 1604. godine tek 1728. godine javlja se sljedeća hrvatska gramatika Ardellia della Belle, ovaj put pisana talijanskim jezikom. Della Bellina je hrvatska gramatika *Istruzioni grammaticali della lingua illirica* (1728) ostala nekako u sjeni Kašićeve ponajviše zbog toga što se smatralo da je della Bellina gramatika zapravo prerada Kašićeve, na način da su latinska tumačenja zamijenjena talijanskim, dok je hrvatski sadržaj ostao nepromijenjen. Ipak, della Bellina je gramatika drugačija, čak bismo mogli reći i potpunija, jer na neki način pruža više od Kašićeve, osobito pri opisu sintakse. U drugoj se polovici 18. stoljeća Slavonija pokazala posebno plodnom za nastanak jezičnih priručnika, tj. javljaju se slavonski autori na prostorima današnje Hrvatske, ali i izvan nje. Za potrebe ovog rada korištena su tri najpoznatija slavonska jezična priručnika iz 18. stoljeća, a to su već spomenuta Tadijanovićeve gramatika, ujedno i prva gramatika hrvatskoga jezika u kojoj je izjednačen broj padeža u jednini i množini, zatim *Nova slavonska, i nimacska gramatika* Matije Antuna Relkovića (1767) te *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* Marijana Lanosovića (1778). U drugoj se polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća javlja i čitav niz kajkavskih gramatika, a u ovom će se radu proučiti *Einleintung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche* Ignacija Szentmártonyja (1783), *Kroatische Sprachlehre* Franza Korniga (1795), *Jezichnica horvatzko-slavinzka* Josipa Đurkovečkog (1826) te *Grammatik der Kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića (1837). Premda se u ovim gramatikama daje opis kajkavskoga književnoga jezika, potrebno je napomenuti da je taj jezik imao ulogu književnoga jezika u trima hrvatskim županijama (Zagrebačka, Varaždinska i Križevačka) sve do stvaranja književnog jezika na štokavskoj osnovi na području središnje Hrvatske te je kao takav imao veliku ulogu u standardizaciji hrvatskoga jezika, jer se standardni hrvatski jezik temelji, osim na štokavskoj osnovici, i na tronarječnoj dimenziji jezične nadgradnje. Što se tiče hrvatskoga

jezika i proučavanja hrvatskih gramatika u 19. stoljeću, u ovom će se radu to doba prikazati podjelom na tri razdoblja. Prvo razdoblje, odnosno dopreporodno doba, obuhvaća prva tri desetljeća 19. stoljeća te su u njemu uključene četiri gramatike. Prva u nizu gramatika hrvatskoga jezika objavljenih u 19. stoljeću trojezična je *Grammatica Illirica* Josipa Voltića (1803) koja obuhvaća morfologiju i sintaktička pravila, sadrži primjere sklonidbe i sprezanja promjenjivih vrsta riječi, ali i osnovna gramatička objašnjenja i primjere nepromjenjivih vrsta riječi. Pet godina kasnije objavljena je *Grammatica della lingua Illirica* Franje Marije Appendinija (1808) u kojoj se autor, uz detaljnije argumentiranje, nadovezuje na neke od prethodnih gramatičara s uvođenjem određenih promjena. Gramatika Šime Starčevića *Nova ricsoslovica illiricska* (1812) prva je hrvatska gramatika pisana hrvatskim jezikom te je isto važna zbog toga što je Starčević prvi gramatičar koji uočava četveronaglasni sustav u hrvatskome jeziku. U dopreporodne gramatike uključena je još i *Grammatik der illyrischen Sprache* Ignjata Alojzija Brlića (1833) koji, nezadovoljan dotadašnjim jezikoslovnim rješenjima, piše vlastitu gramatiku pod velikim utjecajem Vuka Karadžića te time i sam utječe na buduće hrvatske vukovce koji će se javiti 50-ak godina kasnije. Također, u toj se gramatici javlja padežni sustav kakav nalazimo u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika, sa sedam padeža u jednini i u množini, a da uključuju i instrumental i lokativ. Drugo razdoblje, koje je u ovome radu nazvano preporodno doba, traje od tridesetih do pedesetih godina 19. stoljeća te ga obilježava ilirski pokret koji je, što se hrvatskoga jezika tiče, zaslužan za rješavanje određenih grafijskih pitanja, ali i insistiranje na tome da hrvatski jezik postane službenim jezikom, odnosno da prođe i u visoko školstvo. Prva ilirska gramatika, koju je pod naslovom *Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga* objavio u Danici ilirskoj Vjekoslav Babukić (1836), bila je najviše zaslužna za širenje Gajeve grafije. Među ilirske gramatike ubraja se i gramatika *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika* Antuna Mažuranića (1839) u kojoj se građa izlaže u obliku pitanja i odgovora, a riječ je

zapravo o poredbenoj hrvatsko-latinskoj gramatici. *Grammatica della lingua illirica* Ivana Danila (1855), pisana talijanskim jezikom, pravopisom, slovopisom i morfološkim sustavom slijedi ilirsku normu, a u istom periodu napisana je i istoimena gramatika Andrije Stazića (1850), također pisana talijanskim jezikom s ponekim promjenama, ponajviše promatrajući morfološki sustav. Treće razdoblje 19. stoljeća obuhvaća period od pedesetih godina do kraja stoljeća, a karakteriziraju ga raznovrsni sukobi pojedinih filoloških škola: zadarske filološke škole, čiji su se pripadnici zalagali za korištenje staroga dalmatinskoga slovopisa i za upotrebu ikavskoga štokavskoga dijalekta koji je bio široko rasprostranjen u Dalmaciji, Bosni i Slavoniji, zagrebačke filološke škole, nasljednicima ilirskih ideja, s gramatikama *Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije* Adolfa Vebera (1859) i *Grammatica della lingua slava (illirica)* Dragutina Antuna Parčića (1873), te riječke filološke škole, čiji su se predstavnici zalagali za konzervativan jezik, zasnovan na mješavini hrvatskih narječja, a u ovome radu korištena je gramatika *Oblici književne hrvaštine* (1865) jednog od predstavnika ove filološke škole, Vinka Pacela. Od osamdesetih godina u te se sukobe uključuje i škola tzv. hrvatskih vukovaca, skupina jezikoslovaca koji su svoje poglede na jezičnu stvarnost temeljili na djelima Vuka Stefanovića Karadžića, a gramatike koje su pisali predstavnici ove škole su *Hrvatske gramatike I dio. Oblici* (1879) i *Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu* (1881) Mirka Divkovića te *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića (1899).

U svim se tim gramatikama provelo istraživanje opisa instrumentala uzimajući u obzir nazivlje i definicije instrumentala, odnosno pod kojim sve nazivima se instrumental javljao u hrvatskim gramatikama te kako je sve interpretiran, zatim morfološka obilježja instrumentala, opisi prijedložnog i besprijedložnog instrumentala te opisi sintaktičkih funkcija instrumentala. Isto tako, korišteni su i znanstveni radovi koji su najviše poslužili za približavanje,

prikazivanje i pojašnjavaje povijesnog konteksta u kojem su navedene gramatike nastale. Bez obzira na to što se ovaj rad ne bavi grafematikom i razvojem grafijskog sustava u hrvatskome jeziku, grafička se rješenja nisu prilagođavala suvremenom jeziku.

3. PRVA HRVATSKA GRAMATIKA: BARTOL KAŠIĆ – *Institutionum linguae Illyricae libri duo (1604)*

Prva hrvatska gramatika *Institutionum linguae Illyricae libri duo* objavljena 1604. godine u Rimu jedna je i od najranijih gramatika slavenskih narodnih jezika (Pandžić: 2005)¹. Autor je te gramatike Bartol Kašić², rođen 15. kolovoza 1575. u Pagu na istoimenom otoku. Školu je pohađao u Pagu, Loretu te Rimu gdje pristupa isusovačkom redu te se zaređuje za svećenika. Za potrebe talijanskih isusovaca koji su poduzimali misionarska putovanja na balkanskom poluotoku osnovana je „Ilirička akademija“ u kojoj se misionare podučavalo ilirskim jezikom³ te je za učenje bila potrebna gramatika i rječnik⁴ koje piše upravo Kašić, kao izvorni govornik toga jezika. Osim gramatike *Institutionum*, Kašić je napisao još 18 djela tijekom svog života, uglavnom pobožne tematike, te su još dva djela objavljena posthumno čineći ukupan zbroj od 21 većih ili manjih sačuvanih djela (Horvat: 2004: 41-43). Što se tiče same gramatike, u njoj je vidljiv velik broj latinističkih uzora prema kojima Kašić piše i hrvatsku gramatiku. Naime, u svojoj autobiografiji progovara o učenju latinskoga jezika prema gramatikama Guarina de Verone, Johannesesa Despauteriusa i dr., prije nego što mu novi učitelj predlaže Manuela Alvaresa. U *Institutionumu* Kašić navodi, osim Manuela Alvaresa, grčku gramatiku Jakova Gretsera i latinsku gramatiku Aldusa Manutiusa kao svoje uzore. S obzirom na to da je ovom radu primaran cilj prikazati opise instrumentala u gramatikama, nećemo se baviti grafematikom, prozodijom i leksikologijom, već morfologijom i sintaksom u vidu prikaza instrumentala, njegovih obilježja i značenja.

¹ Više o povijesti gramatika slavenskih narodnih jezika vidi u Stankiewicz: 1984.

² Više o raspravi pravog oblika njegova imena vidi u Pandžić: 2005: 16.

³ Latinski se naziv pučkih jezika u to vrijeme imenovao prema uzoru na rimske provincije, npr. Illyricum (slično: lingua Gallica, lingua Britannica itd.).

⁴ Kašićev rječnik nikad nije tiskan zbog velikih tiskarskih troškova, ali je sačuvano nekoliko rukopisnih skica rječnika.

Uzevši u obzir Kašićeve uzore i njihove (latinske) gramatike, te činjenicu da je ova gramatika jedna od najstarijih gramatika među slavenskim jezicima te istovremeno i prva hrvatska gramatika, zasigurno nije bilo lako odrediti koliko padeža ima taj *ilirski* jezik pa je Kašić preuzeo latinski model, a mnogi kasniji autori hrvatskih gramatika slijedili su Kašića. Ako samo napravimo kratki pregled povijesti latinske morfologije⁵ možemo uvidjeti da latinski jezik nije uvijek imao šest padeža, već je taj broj varirao te su se vodile polemike oko toga što zapravo određuje padež i koliko ih zapravo ima. Možemo vidjeti, ono što je zanimljivo iz pogleda zanimanja ovog rada, da Kvintilijan u svojoj polemici o broju i značenju padeža latinskoga jezika navodi tvrdnju da je ablativ s prijedlogom razlučen od jednostavnog, besprijedložnog, ablativa, osobito onog s instrumentalnim značenjem te smatra da bi trebao postojati *casus septimus*⁶ kojim bi se odredilo značenje sredstva, odnosno moglo bi se reći da time Kvintilijan prvi spominje padež instrumental, i to u latinskoj gramatici. Ipak, Priscijanov je model, sa šest, a ne sedam padeža u latinskome jeziku kanoniziran te taj model koristi i nekolicina hrvatskih gramatičara nakon Kašića, upravo pod utjecajem tradicije klasičnih jezika, pogotovo ako uzmemo u obzir da je većina tih gramatičara zapravo pisala za potrebe Crkve i crkvenih redova čiji je jezik u službi bio upravo latinski.

Kašićev model u padežnom sustavu zapravo je bio tradicionalan te upravo zbog toga, na neki način, inovativan za slavenske gramatike jer on je prvi put uopće u neku slavensku gramatiku uveo u paradigme padeže instrumental i lokativ (*septimus casus e octavus casus*) koje postavlja na tradicionalnu latinsku paradigmu sa šest padeža (N, G, D, Ak, V, Ab) te samim time ova gramatika postaje prva slavenska gramatika koja je kodificirala te padeže (Pandžić: 2005).

⁵ Ovaj kratki pregled nudi se zbog očitog utjecaja latinskih gramatika na gramatike hrvatskoga jezika, ne samo kod Kašića, već i kod kasnijih gramatičara.

⁶ „The teacher must also inquire whether there is not room for a sixth [p. 77] case in Greek and a seventh in Latin. For when I say “wounded by a spear,” the case is not a true ablative in Latin nor a true dative in Greek.“ Quintilian, *Institutio Oratoria*: 1, 4, 26. <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (pristupljeno 17. lipnja 2023.)

Padeži se tradicijski određuju prema različitom značenju i završetku. Kašić u svojoj gramatici padeže navodi u osmoj bilješci prvog poglavlja drugog dijela prve knjige⁷ u kojem kaže: „Budući da se odrednice dijelova iskaza jednim dijelom odnose i na imenice, čini se da ih treba izložiti na ovome mjestu. (...) Druga (odrednica) je padež (*casus*), kojih za imena, participe i neke zamjenice u Latina ima šest. U nas ih je u jednini gotovo uvijek sedam, a u množini, zbog različitosti završetka i značenja, osam. To biva poglavito kod imenica. Latini imaju nazive za padeže: nominativ ili uspravni padež, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ i ablativ. Ovim padežima mi u jednini dodajemo sedmi padež (*casum septimum*), a u množini uz sedmi i osmi. Sedmi će padež u oba broja označavati pratnju, uzrok, način ili sredstvo.“ (Kašić: 2002: 43–45) Ovdje se može uočiti da Kašić razlikuje osam padeža u množini, ali sedam u jednini zbog istog morfološkog nastavka dativa i lokativa, što mu kasniji jezikoslovci najviše zamjeraju, a tu će tradiciju pratiti i della Bella u svojoj gramatici. Isto tako, uvođenjem ablativa u gramatiku hrvatskoga jezika on će se zadržati sve do početka 19. stoljeća.

Što se tiče deklinacija, Kašić uočava tri vrste deklinacija, koje ne imenuje, već ih određuje rednim brojevima (prva, druga i treća deklinacija), a mi bismo ih iz današnje perspektive mogli razlikovati kao deklinacije imenica a-tipa, e-tipa i i-tipa. U prvoj bilješci „prve“ deklinacije kaže: „Ta prva deklinacija jest deklinacija imenica muškoga i srednjega roda. Neke imenice muškoga roda, i vlastite i opće, u nominativu uglavnom završavaju na jedan, dva ili tri suglasnika (*Isus, naucitegl, Karst*). Neke pak, poglavito umanjene, završavaju na samoglasnike –e i –o (*Petre, Piro, Marko, Gargo*). Imenice srednjega roda uglavnom završavaju na –e i –o i one su opće (*vrima, sarce, nebbo* i dr.). Sedmi

⁷ Kašić svoju gramatiku dijeli na „Dvije knjige“: u „Prvu knjigu“ ubraja slova, imena i zamjenice, imena dijeli na imenice i pridjeve, s time da brojeve svrstava u pridjeve, kao i neke zamjenice. U drugu knjigu ubraja glagole, participe, priloge i prijedloge.

padež završava na –om ili katkad na –em s prijedlogom *sa* ili *s'*⁸ ili bez njih.“ (Kašić: 2002: 47–49) Za imenice koje sklanjamo prema pravilima prve deklinacije u množini kaže da nominativ kod muških imena završava na –i, a kod imena srednjeg roda na –a, dok sedmi padež ima nastavak –imi ili –ima, a kod pokojih –i, te prikazuje paradigme vlastitih⁹ i općih nejednakosložnih i jednakosložnih¹⁰ imenica koje pripadaju ovoj deklinaciji (Prikazuje paradigme imenica Isus, Petar, golub, vittar, vrime, zlato.). U trećoj pak napomeni (bilješci) kaže da se „čestica (*particular*) *sa* ili *s'* stavlja ispred sedmoga padeža i znači *cum* premda se ona može staviti i ispred ablativa ako bi trebala značiti *ex*, kao *s'koga puta (ex quo itinere)*.“ (Kašić: 2002: 51) Zatim navodi koje sve imenice pripadaju ovoj deklinaciji te navodi iznimke, a to su imenica *oko* koja u N mn. ima *occi*, a u sedmom padežu *s'occima* ili *s'occiyu*. Isto se događa s imenicom *uho*: N. mn. *usci* ili *uha*¹¹, sedmi padež *s'uscima* etc. Prema prvoj deklinaciji (deklinaciji e-tipa) možemo uočiti da je instrumental u paradigmama prikazan s prijedlogom *s'* ili *sa*, premda ne objašnjava kada se rabi prijedlog *sa*, možemo zaključiti da se pridržava pravila kakvo će kasnije oblikovati hrvatski standardni jezik. U jednini dominira nastavak –om, s pokojim –em, iako je nejasno prikazano kada dolazi nastavak –em, a kada –om. Trebali bismo pretpostaviti da nastavak –em dolazi isključivo nakon palatala, ali prema ovim paradigmama koje nam Kašić nudi, to nije slučaj (*s'Isussom ili –em, s'vrimenom ili vrimenem*). U množini je trostruki nastavak: stari nastavak –i te noviji nastavci –imi, koji je preuzet iz pridjevsko-zamjeničke deklinacije, te nastavak –ima. O drugoj deklinaciji imena bića Kašić kaže da su „imenice te deklinacije dijelom su vlastite imenice muškoga i ženskoga roda, dijelom opće imenice muškoga i ženskoga roda, a neke su zajedničke za dva ili tri roda. Jednakosložne su gotovo

⁸ U petoj bilješci četvrtog poglavlja prvog dijela prve knjige (O naglasku i apostrofu) navodi: „A što je apostrof, poslušaj ukratko. Apostrof je ovaj znak: *s'* za izbačeni samoglasnik kao *s'drivom (cum ligno)* umjesto *sa drivom*. A neki pak, nepravilno, znak za apostrof izbacuju.“ (Kašić: 2002: 33)

⁹ Ne prikazuje množinske oblike za vlastita imena.

¹⁰ Prilikom opisa jednakosložnih općih imenica radi grešku te i njih navodi kao nejednakosložne imenice (*nominis appellativi impaeisyllabi masculini*).

¹¹ Na ovom primjeru možemo primjetiti da Kašić uočava oblike dvojine kod nekih imenica.

sve izuzevši neke padeže.“ (Kašić: 2002: 71-73) Za jedninu kaže da u nominativu završava na –a (*ovi Andriya, ova Mariya, ovi sluga, ova sluxbenica, ovi i ova vodopiya*), a sedmi padež s prijedlogom (praepositio) *sa* ili *s'* završava na –om (*s' divom*), dok se ponekad ispušta prijedlog. O množinskim nastavcima kaže da ove imenice u N završavaju na –e ili –ae¹², a u sedmom padežu na –ami ili –ama ili –i s prijedlogom *sa* ili *s'*, ali se u paradigmama imenica uopće ne javlja nastavak –i u množini (*Maiyami vel Mariyama, voyvodami vel voyvodama*). O trećoj deklinaciji (deklinaciji i-tipa) Kašić govori da su imenice koje pripadaju toj deklinaciji opća, nejednakosložna i isključivo ženskoga roda. U jednini nominativa, akuzativa i vokativa završavaju na jedan ili dva suglasnika, a to su po pravilu –c, –d, –l, –n, –r, –cch, –st i –v (kao *ric, nocch, lipost, plav* etc.). Što se tiče treće deklinacije (deklinacije i-tipa) možemo uočiti da je instrumental u paradigmama prikazan s prijedlogom *s'*, odnosno u ovom slučaju *sa*. U jednini se javlja isključivo nastavak –yu (–ju). Iva Lukežić u svojem djelu „Zajednička povijest hrvatskih narječja, 2. Morfologija“ kaže da je nastavak za instrumental jednine s nastavkom –ju (*sa sladostyu*), preuzeti iz deklinacije e-tipa. U množini je nastavak trostruki: –ami, –ima i –i, ali u paradigmi nudi četiri moguća nastavka (*sa sladostami, sladostama, sladostima, sladosti*) od kojih je ovaj nastavak –i preuzet iz prve deklinacije, a ostali su nastavci noviji.

U trećem dijelu gramatike Kašić objašnjava i prikazuje deklinaciju pridjeva, s time da u pridjeve uvrštava brojeve (brojevni pridjevi) te neke zamjenice (upitna, odnosna, povratna i dijelna pridjevnim imenima). Nadalje navodi da postoji jedna deklinacija pridjevnih imena u pozitivu te da pridjevna imena u pozitivu imaju u jednini i u množini sedam padeža, koji sebi priskrbuju tri različita oblika koji odgovaraju muškom, ženskom i srednjem rodu, izuzevši G, D, Ab i Sept. u množini, koji se služe jednim oblikom za sve

¹² Kašić u pismu, po uzoru na latinski jezik, bilježi nastavke –a i –ae kako bi razlikovao muški od ženskog roda, npr. *voyvode, xenaе*.

rodove. U bilješci napominje da je sedmi padež u jednini nejednakosložan, a množini pak je samo on nejednakosložan i ima dvostruk završetak, na –mi ili –ma, premda u paradigmi nudi nastavke –imi i –ima (*sa sfetimi, sa sfetima*). Pod upitnim pridjevnim imenom bića, uvrštava upitne zamjenice *tko ili ko? ka? scto ili ca?* koji u sedmom padežu imaju oblike *s'kim? kom? kim?* u jednini, a u množini su izjednačeni u svim rodovima *s'kimi?*. U poglavlju o brojevnom pridjevnom imenu, u kojem zapravo objašnjava sklonidbu brojeva kaže da brojevni pridjevi imaju jednak oblik u N, G i D, a da se u ostalim padežima oba broja dekliniraju se na način pridjevnih imena u pozitivu te daje primjer broja *jedan*, ali samo oblike za ta tri padeža. U drugom primjeru daje naslov: „Brojevni pridjev: Dvojina“ (*nominis numeralis dualis*) (Kašić: 2002: 115) čime zapravo iznosi da se u hrvatskome jeziku čuva dvojina. Osim toga možemo i vidjeti da kod primjera za broj *tri* radi najvjerojatnije grešku, jer u paradigmi prikazuje oblik za lokativ (osmi padež) (*u trih ili triyu*), a ne instrumental, kao kod broja dva (*s'dvimi, dviyu*), premda G, Ab, I i L imaju jednak završetak –yu (–ju) uz završetke –ih kod G, Ab i L, dok I ima i nastavak –imi. Što se tiče rednih brojeva, njihove paradigme ne uključuje u svoju gramatiku, već samo kaže da se dekliniraju na način pridjevnih imena u pozitivu. U četvrtom poglavlju opisuje zamjenice, navodeći vrste zamjenica te nudeći njihove paradigme po vrstama, a to su pokazne, u koje uvrštava i ono što bismo danas nazvali osobnim zamjenicama (*ya – mi, sa mnom ili s'manom – s'nami ili s'nayu; ti – vi, s'tobbom – s'vami; on, onna, onno – onni, onnae, onna, s'gnim, gnom, gnim – s'gnimi*), zatim povratne (*sebe – sebbe, sa sobom – sa sobbom*), posvojne¹³ te domovinske ili zamjenice roda¹⁴. Čitajući drugi dio gramatike (*Liber secundus*) može se uočiti da u poglavlju o participu kaže da je to dio govora koji skoro uvijek ima i padeže i vremena, da se participu spripisuju: rod,

¹³ „Posvojna je zamjenica ona koja znači da prvo, drugo ili treće lice nešto posjeduje.“ (Kašić:2002: 153) te navodi samo paradigmu koja pripada prvoj osobi (*moy, moya, moye – s'moyim, moyom, moyim; s'moyimi*).

¹⁴ Zamjenice roda ili domovinske zamjenice jesu one koje označuju ne samo rod i domovinu nego i stranke i sljedbe. Njima u nas odgovaraju i neke imenice muškoga i ženskoga roda. (*nascinski, nascinska, nascinsko – s' – skim, -skom, -skim, odn. s' nascinskimi za množinu*). (Kašić : 2002: 161)

padež, vrijeme, značenje, broj i sastavni oblik te da je isti broj padeža kod participa i kod adjektiva te se sklanjaju po pravilu deklinacije pridjevnih imena. Što se tiče trećeg dijela druge knjige, u poglavlju „O prijedlozima“ objašnjava i definira prijedlog te navodi koji prijedlozi stoje uz koje padeže, a u poglavlju „O prijedlogu koji traži sedmi padež u jednini i množini“ navodi da su to prijedlozi *meu*, *meu* (*meu mnom i tobbom*); *prid*, *sprid* (*prid Bogom, sprid ocima*); *pod* (*pod pazuhom*); *nad* (*nad sfakom xenom*); *za* (*za vratom*). Na kraju gramatike nudi i nekoliko pravila „o skladnji“ za što bismo mogli reći da zapravo nudi kratki prikaz hrvatske sintakse, a među tim pravilima je nekoliko njih u kojima spominje instrumental. U pravilu IX. kaže da „bilo koji glagol dopušta prijedlog sa svojim padežom kao: bio sam u carqui, *gliubimte sa sfim sarcem*.“, dok u pravilu XII. kaže: „Svakom se glagolu može dodati imenica u ablativu koja označuje cijenu ili sredstvo ili uzrok kao: kupio sam kgnixnik dvimi desetacii, *noxem rixem drivo*.“ (Kašić: 2002: 377)

Bartol Kašić u svojoj gramatici, ujedno i prvoj gramatici hrvatskoga jezika, daje opsežan morfološki prikaz u kojem možemo vidjeti koje vrste riječi uvrštava pod kojim nazivima i, zapravo, koliko god ova gramatika ima nedostataka, to ipak trebamo pripisati (pre)velikom utjecaju klasičnih gramatika zbog čega Kašić, primjerice, brojeve i zamjenice uvrštava pod pridjeve, kao i to da ne razlikuje osobne od pokaznih zamjenica, ali i, što se tiče upravo opisa instrumentala također postoji podosta manjkavosti i nejasnoća. Osim što, za razliku od tzv. tradicionalnih padeža, on uopće instrumental (doduše ni lokativ) ne imenuje, već ga označava rednim brojem te samim time dolazi do neujednačenosti u prikazivanju padeža, također se javlja i nejasnoća prilikom prikaza paradigmi, s time da se ne misli na višestruke morfološke nastavke, za koje možemo reći da djelomice imaju utjecaj Kašićeve čakavštine i, u to vrijeme, širenja štokavštine, nego se misli na to da u svim deklinacijama navodi da „sedmi padež dolazi s prijedlogom *sa* ili *s'* ili bez njih“, ali nigdje ne

objašnjava kada se javlja *sa*, kada *s'*, a kada ne dolazi prijedlog, s time da kod prve deklinacije vlastitih imena navodi da sedmi padež stoji s česticom *sa* ili *s'* što također pokazuje neujednačenost jer negdje spominje prijedlog *s'*, a negdje kaže da je to čestica *s'*. Premda ne objašnjava kada se rabi prijedlog *sa*, možemo zaključiti da se pridržava pravila kakvo će kasnije oblikovati hrvatski standardni jezik, npr. *sa sobbom*, *sa mno*, *sa zlatom* itd. Ipak, u poglavlju u kojem objašnjava prijedloge, prijedlog *s'/sa* uopće ne navodi uz sedmi padež, a u svojim sintaktičkim pravilima navodi da značenje instrumenta ili uzroka stoji uz ablativ, ali navodi primjer sedmog padeža, što djeluje pomalo zbunjujuće iz današnje perspektive, dok, promatrajući tadašnju perspektivu, možemo zaključiti da je to ipak već spomenuti veliki utjecaj latinskoga jezika, jer se u njemu značenje sredstva ili društva javlja s prijedlogom *cum* uz ablativ. Osim toga, promatrajući morfološke nastavke, već smo spomenuli da je nejasno prikazano kada dolazi nastavak –em, a kada –om. Mogli bismo zaključiti da nastavak –em dolazi isključivo nakon palatala, ali prema paradigmama koje nam Kašić nudi taj se nastavak javlja iza imenica s nepalatalnom osnovom (*Isussem*, *vrimenem*). Neujednačeni su mu i morfološki nastavci u nekim deklinacijama imenica, jer se u paradigmama javljaju oblici s nekim nastavcima koje ne spominje u objašnjenjima, ali i obrnuto, spominje neke nastavke koje onda ne prikazuje u paradigmama. Još treba napomenuti da u instrumentalu zamjenice *ja* osim oblika *sa mno* prikazuje i oblik *s'manom*, odnosno *s'nayu* za množinu, što je očiti čakavski utjecaj. Sve u svemu, to je ipak, ne samo prva hrvatska gramatika, već i jedan od najvažnijih hrvatskih jezičnih priručnika kojim službeno započinje normiranje hrvatskoga jezika, a njegovo djelo utjecat će na sve kasnije hrvatske gramatičare, na neke manje, na neke više.

4. LATINSKE GRAMATIKE NA HRVATSKOME JEZIKU

Starije hrvatske gramatike nisu uvijek pisane hrvatskim jezikom. Štoviše, nijedna gramatika hrvatskoga jezika do početka 19. stoljeća, odnosno do gramatike Šime Starčevića (1812) nije pisana hrvatskim jezikom, pa su za potrebe ovog istraživanja korištene i neke gramatike stranih jezika s usporednom hrvatskom građom. Točnije, korištene su prve gramatike na hrvatskome jeziku, a to su latinske gramatike *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* Tome Babića (1712), *Grammatica Latino-Illyrica ex Emanuelis Lovre Šitovića* (1713) te *Grammatica Illyricae juventuti Latino-Italoque sermone instruendae accomodata* Josipa Jurina (1793) u kojima se autori prilikom opisa latinskoga jezika i njegovih pravila koriste, u većim ili manjim mjerama, hrvatskim jezikom. U tim se gramatikama, s obzirom na to da je za sklonidbeni obrazac preuzet latinski model, opisi instrumentala kao zasebnog padeža ne javljaju, odnosno instrumental nije zahvaćen gramatičkim opisom jer instrumental kao zasebni padež ne postoji u latinskome jeziku, pa ga je moguće izvesti i proučavati samo na temelju potvrda iz teksta općenito.

4.1 TOMA BABIĆ - *Prima grammaticae institutio pro tyronibus illyricis accomodata* (1712)

Toma Babić bio je hrvatski pisac i jezikoslovac rođen u Velimu oko 1680. Filozofiju i teologiju završio u Budimu, a kao franjevac je radio u Bosni i Dalmaciji na obnovi vjerskih objekata i na pučkoj prosvjeti. U svojoj latinskoj gramatici ostavio je mnogo podataka o književnoj štokavskoj ikavštini te hrvatsku leksičku građu iz rječničkoga dodatka u 2. izdanju. Djelo „Cvit razlika mirisa duhovnoga“ (1726), poznato u narodu kao „Babuša“, sadrži „nauk krstjanski“ i „pisme duhovne i bogoljubne“, koje je objavio posebno. Na

početku svojih dijaloških gramatičkih pouka Babić gramatiku definira kao umijeće pravilna govora i pravilna pisanja koje se vidi u tekstovima pisaca i pjesnika što bi zapravo značilo da gramatičar svoj materijal mora crpiti iz književnoga teksta, a samim time književni izraz ima atribut prestižnoga, biranoga, uzornoga. Književni jezik Babić u gramatici ne samo da opisuje već ga koristi i kao metajezik, što mu proširuje područje uporabe. Ova je gramatika tiskana 1712. godine u Veneciji, a riječ je zapravo o gramatici namijenjenoj učenicima početnicima u stjecanju osnovnog znanja o latinskome jeziku. Uglavnom je obuhvaćena morfologija, a najveći dio posvećen je glagolima. Babiću su uzor bili latinski gramatičari, kao npr. Marcus Bonaciarus. Gramatika sadrži i mali tematski koncipiran hrvatsko-latinski rječnik. Što se tiče opisa instrumentala, u cijeloj gramatici nije uočen nijedan primjer, ali ono što je moguće izdvojiti je to da u prvom dijelu gramatike, navodeći latinske padeže, Babić ih uspoređuje s „ilirskim“ padežima govoreći:

„Mora se primijetiti da Iliri, osim šest padeža koje imaju Latini, imaju još dva, ali latinski jezik ne definira padež na isti način kao ilirski, jer prijedlozi, *in & cum*, dolaze s akuzativom ili ablativom kod Latina, ali u ilirskome jeziku postoje isključivo prijedložni padeži, koji dolaze s prijedlozima npr. od, sa, u, iz itd.“ (Babić: 1712: 13) te navodi primjere tih prijedložnih padeža:

á domino, od gospodina.

cum domino, s' gospodinom.

in domino, ù gospodinu.

Nakon toga još kaže da „ni sedmog ni osmog padeža nema u ovoj gramatici, u kojoj se uči latinski jezik, jer oni koji trebaju učiti latinski jezik sami znaju ilirske padeže.“ (Babić: 1712: 14)

4.2 LOVRO ŠITOVIĆ - *Grammatica Latino-Illyrica ex Emanuelis* (1713)

Ova je gramatika zasigurno najvažnije djelo fra Lovre Šitovića¹⁵, te uz Babićevu gramatiku zauzima istaknuto mjesto u povijesti latinskih gramatika na našim prostorima. Novina koju su te dvije gramatike uvele predstavlja djelomičnu uporabu hrvatskoga jezika kao metajezika gramatičkog opisa, čega su autori svjesni što je moguće uvidjeti iz njihovih predgovora. Prevođenje gramatičkih pravila na hrvatski jezik tražilo je od autora stvaranje, tada, nove hrvatske jezikoslovne terminologije, i upravo je to jedan od najvećih doprinosa tih ranih autora našem jezikoslovlju. Šitovićeve gramatika poštuje sve principe ondašnjeg sastavljanja gramatike, odnosno principe priređivanja gramatičkih udžbenika. Budući da je za sklonidbeni obrazac preuzet latinski model, opis instrumentala nije uočeni, odnosno nije zahvaćen gramatičkim opisom, pa ga je moguće samo izvesti na temelju potvrda iz teksta općenito. Iz te gramatike moguće je iščitati paradigme za imeničke deklinacije a-tipa, e-tipa i i-tipa, neke zamjeničke deklinacije, neke deklinacije pridjeva i neke deklinacije, što Kašić u svojoj gramatici naziva, participia.

Šitović u svojoj gramatici koristi starije oblike instrumentala, što je vidljivo u primjerima instrumentala množine deklinacije a-tipa (nastavci *-i* (*s'verbi*, *s'pristauczi*) i *-im* (*s'imenim*)), za razliku od Kašića u njegovoj paradigmi možemo primjetiti razliku u korištenju nastavaka *-om* i *-em* (*-em* se javlja isključivo nakon palatala (*s'imenom*, *s'upitanem*)), što se tiče deklinacije e-tipa, imamo premali uzorak da bismo zaključili išta konkretno, ali možemo ustvrditi da je, što se tiče jednine, potvrđen uobičajeni nastavak *-om*. Deklinacija i-tipa pak ima nastavak *-iu* (*-ju*) u jednini (*riciu*), a *-ma* u množini (*ricma*) za razliku od Kašića koji prikazuje nastavke *-i*, *-ami*, *-ama* i *-ima*.

¹⁵ Više o životu i djelu fra Lovre Šitovića vidi u pretisku Šitović: 2001. Pogovor / Pavao Knezović, Šime Demo.

Prijedlozi koji dolaze s instrumentalom u Šitovićevoj gramatici su *s'/sa, meu, pod, prid, suproch* i *za*, s time da nije dosljedan prilikom uporabe prijedloga *sa*, jer je uočen samo pred zamjenicom sobom (*sa sobom*), dok se primjerice pred imenicama *Sciokrat* i *substantiv* javlja prijedlog *s'* (*s'Sciokratom, s'substantivom*), isto tako, katkad se taj prijedlog mijenja po zvučnosti u *sc*¹⁶, ali ne uvijek (*sc'gnime / s'gnom*), i u *z'* (*z'Bogom / s'Bogom*). Osim toga, vrlo je česta upotreba besprijedložnog instrumentala koji se isključivo javlja u značenju sredstva (...*slusgimose Ablativom...*, *Kadgodì moremose slusit ricma...*, itd.). Premda u svojoj gramatici ne prikazuje, ne opisuje i ne objašnjava instrumental, vrlo je lako iščitati sve njegove oblike (točnije veliku većinu), ali i uočiti rečeničnu službu, tj. kada se javlja u značenju sredstva, kada društva, a kada načina itd.

4.3 JOSIP JURIN - Grammatica Illyricae juventuti Latino-Italoque sermone instruendae accomodata (1739)

Uspoređujući ovu gramatiku sa Šitovićevom možemo zaključiti da se većinom slažu u korištenju instrumentalnih nastavaka pa tako Jurin u svojoj gramatici također koristi starije oblike instrumentala, što je vidljivo u primjerima instrumentala množine deklinacije a-tipa (nastavak *-i* (*slovi*)), ali koristi i noviji nastavak *i -im* (*dionisctvim, nauciteglim*). Osim toga možemo primjetiti i razliku u korištenju nastavaka *-om* i *-em* (*-em* se javlja isključivo nakon palatala (*imenom, mladichiem*)). Što se tiče deklinacije e-tipa, kao i kod Šitovića, imamo premali uzorak da bismo zaključili išta konkretno, ali možemo ustvrditi da je, što se tiče jednine, potvrđen uobičajeni nastavak *-om* (*s'ranom*). Deklinacija i-tipa pak ima nastavak *-iu* (*-ju*) u jednini (*s'gliubavgliu*), a *-ma* u množini (*s'ricma*). Prijedloge koji dolaze s instrumentalom u ovoj gramatici nije

¹⁶ *sc* je grafemska oznaka za fonem š.

moguće iščitati u potpunosti, ali su uočeni prijedlozi *s'/sa*, *pod* i *prid* s time da je dosljedan prilikom uporabe prijedloga *sa*, jer je uočen samo pred riječima koje počinju slovom *s* (*sa svim tim*). Osim toga, vrlo je česta upotreba besprijedložnog instrumentala koji se javlja u značenju sredstva (...*morese sluxiti Dativom* ... itd.), ali se tu javlja nedosljednost jer katkad koristi i instrumental s prijedlogom *s'* (*sluxe se s'Ablativom*). Premda u svojoj gramatici ne prikazuje, ne opisuje i ne objašnjava instrumental, vrlo je lako iščitati većinu morfoloških oblika, ali i uočiti rečeničnu službu.

5. PRVA HRVATSKA GRAMATIKA U 18. STOLJEĆU: ARDELIO DELLA BELLA – Istruzioni grammaticali della lingua illirica, u: Dizionario italiano, latino, ilirico. (1728)

Della Bella u prvom poglavlju drugog dijela gramatike navodi padeže te kaže da ilirski jezik, kao i grčki i latinski, razlikuje padeže imenica prema različitim nastavcima. „Osim 6 padeža: N, G, D, itd. postoji i sedmi padež u jednini, a u množini osim sedmoga postoji i osmi padež. Sedmi padež i u jednini i u množini izražava sredstvo, način i sjedinjenje¹⁷. Kad označava sredstvo, ne traži upotrebu prijedloga *sa*, koji se bolje piše i izgovara s apostrofom ovako *s'*¹⁸. Npr. mora se reći *ubiti mačem* – *amazzare con la spade*, *udriti nogom* – *percuotere col piede*. Ali kad izražava sjedinjenje ili način, obavezna je upotreba prijedloga *s'*, npr. *Idem s'Petrom*, *S'tobom*, *vado con Pietro*, *vado teco* &c. *S'vami*, *con voi*. *S'gljubavim*, *con amore*.“ (della Bella: 1728: 5) Što se tiče morfologije imenskih riječi navodi da postoje tri deklinacije imenica (bilo vlastitih ili općih) koje se razlikuju po genitivnom nastavku. Nominativ imenica

¹⁷ concomitanza

¹⁸ Slično kao Kašić, i della Bella na početku gramatike ima poglavlje pod nazivom “O apostrofu” u kojem kaže: „Riječce ka i sa pišu se s apostrofom, npr. umjesto ka meni piše se k'meni, k'Petru itd. Isto tako umjesto pisanja i izgovaranja sa drjevom izgovara se s'drjevom, sa priategljom – s'priategljom.“ (della Bella: 1728: 4)

prve deklinacije završava na jedan ili više suglasnika (*Stvoritegl – Creatore; Petar – Pietro; Antun – Antonio*). Sedmi padež završava na –om (a kod nekih imenica na –em, kako će se kasnije objasniti) (*s'Petrom, s'vjetrom, s'ozem*). Taj padež koristi ili prijedlog *s'* ili je bez njega prema pravilu navedenom u Capo I¹⁹. U množini N imenica m.r. završava na –i, a sedmi padež završava na –imi ili –ima (*s'vjetrimi, vjetrima; s'ozimi, ozima; sa staddimi, staddima*). (della Bella: 1728: 5). U bilješci navodi da jednakosložne imenice srednjeg roda sa završetkom na –ze traže u sedmom padežu nastavak –em (*Sarzem, Sunzem*). Na –em završava i sedmi padež imenica srednjeg roda sa završetkom na –ce (Robce, Sirotce), *robce, sirotce*. Na –em završava sedmi padež svih glagolskih imenica kao što su Trenuchie, *Trenuchiem, Govorenje, Govorenjem, Imanje, Imanjem*. O drugoj deklinaciji della Bella kaže da joj pripadaju imenice koje završavaju u N na –a ili su vlastite imenice muškog roda kao npr. Andrija, Mattija &c., ili su to vlastite imenice ženskog roda kao Clara, Marija &c., ili su opće imenice muškog i ženskog roda kao Ovi Sluga, Ova Ribba, Ova Kuchia &c. Sett. caso ima prijedlog *sa* ili *s'* i nastavak –om (*S'kraglizzom*), N mn. je na –e, a Sett. caso završava na –ami, –am ili –ama (*s'Marijami, Marijama; s'vojvodami, vojvodam, s'ribbami, ribbama, itd.*). Što se tiče treće deklinacije, za nju kaže da joj pripadaju sve opće imenice ove ženskog, a da im N završava na neki suglasnik (Millost, Korist, plav, rjec, noch, Smart). *Il settimo caso* završava na –ju ili na –i (*s'Millostju, Millosti*). U množini N završava na –i, a Sett. caso na –imi ili –ima (*s'Millostimi, Millostima*).

U sljedećem poglavlju „O pridjevima“ govori da pridjevi imaju sedam padeža u jednini, a osam u množini, kao i imenice s kojima se moraju slagati u rodu, broju i padežu. Također navodi da je u množini nastavak za G, D, Ab i Settimo caso jedinstven za sve rodove. Vrlo je zanimljiv opis tvorbe nastavka za posvojne pridjeve u kojem navodi da se “Tvore iz 7. padeža jednine imenice uz

¹⁹ Capo I. – prvo poglavlje.

promjenu završnog suglasnika -m u -v, npr. Ivannom - Ivannov, Golubom - Golubov, a dekliniraju se kao pridjevi.“ (della Bella:1728: 12) Što se tiče zamjenica razlikuje osobne (*ja – mi, samnom/mnom – s'nami; ti – vij, s'tobbom – s'vammi/s'vamma; on, ona, ono – oni, one, ona, s'gnim, s'gnom, s'gnim – s'gnimi*) s time da povratne zamjenice uvrštava u osobne (*sebe – sebbe, sa sobom – s'sobbom*), zatim pokazne, posvojne, odnosne, neodređene i upitne (*Tko? ili ko?, ka?, Scto? – Ki? kee? ka?, S'kijm? ili s'kjem? s'kom? S'kijm? ili s'kjem? – s'kimi? s'kjemi?*). U poglavlju „O glavnim brojevima“ navodi da se neki dekliniraju kao i pridjevi, a neki se ne dekliniraju (veliki brojevi i sl.) te navodi primjere deklinacija broja jedan (*s'jednim ili s'jedniem, s'jednom, s'jednim*) te dva (*Dva, dvie, dva – s'dvjemi ili s'dvimi*), obba (*obba, obbe, obba – s'obbjemi ili s'obbimi*), tri (*s'triemi*) i cettiri (*s'cetterimi*), usto daje i primjer deklinacije rednog broja *parvi* (*s'parvjem ili s'parvim, s'parvom – s'parvimi ili s'parvjemi ili s'parvjema*).

U XXI. poglavlju „O prijedlozima“ objašnjava da neki prijedlozi mogu stajati samo uz neke padeže, a neki uz više njih navodeći ih po padežima te za prijedloge koji zahtijevaju sedmi padež kaže da su to prijedlog *za* u značenju *iza* (dietro) zahtijeva sedmi padež, npr. *Za tobom, Za dubom, Za plecchiom, Tarcij za Antunom. Sjedi za tarpezom* itd.; prijedlog *pod* koji kad označava stanje, zahtijeva sedmi padež (*Darxim pod nogom., Tarpioje pod Pontiom Pilatom., Porodioseje pod zarstvom.* itd.); prijedlog *nad*, ovaj prijedlog znači *sopra* i kad ne stoji uz glagol kretanja, najčešće se rabi sa 7. padežom (*nad Petrom – sopra Pietro; Vrieme ima ciudnu mooch nad stvarimi gljudskima. Elek., Nad svjem ostalim; Tiho jezero, nad koiemsjdechi. Gljub.* itd.); prijedlog *s'* - znači *con* uz 7. padež, (npr. *Mir s'vama, s'tobom.; S'Petrom, s'Antunom, s'druxinom., sc'gnime, sc'gnome.*); prijedlog *meghju* - rabi se i sa 7. padežem (*Meghju mudrjem rjec je ovakko. Osm., Meghju martvjem. Pjes. Pok., Meghju mnom, i tobom.*); prijedlog *prid* - prid znači *Avanti, inanzi*. S glagolima stajanja u mjestu

rabi se sa 7. padežom (*Stoijm prid Bogom, prid Sudzem, prid Pristogljem., Imam smart prid occima.*) U pravilima o konstrukcijama stoji da se svakom glagolu može pridodati 7. padež bez prijedloga sa značenjem sredstva, npr.: *Biescme biccem., Moriscme gladom.* Također prikazuje i glagole koji najčešće stoje uz određene padeže, pa tako za 7. padež kaže: „Svakom se glagolu može pridodati 7. padež bez prijedloga sa značenjem sredstva, npr.: kunemse, daxdij, zovem, vartjetti, Lupnuti, Ghinuti, Brinutise, Smardjetti, Hittiti tkoga, Politti, Tresti, Gospodovatti, Biti viscij, Kazatise...” itd.

U ovoj se gramatici uočava veliki utjecaj Kašića, ponajviše u morfologiji imeničkih riječi (7 padeža u jednini, 8 u množini), opisu vrsta riječi i podjeli, ali na neki način poboljšava ono u čemu je Kašić griješio (svrstavanje zamjenica, brojeva i pridjeva u istu kategoriju riječi). Što se tiče same morfologije, vidljiv je prodor novih nastavaka u instrumentalu množine u a-tipu deklinacije, odnosno u tom padežu nije zabilježen stari nastavak –i, već della Bella navodi dvostruki oblik instrumental množine –imi ili –ima (*vjetrimi, vjetrima; danima, dnevima*), s time da jedino u paradigmi imenice *vjetar* prikazuje dvostruki nastavak, dok je u ostalim paradigmama prikazan samo nastavak –ima. Imenice e-tipa deklinacijske vrste predstavljene su u della Bellinoj gramatici imenicom *vojvoda* te je u instrumentalu množine moguće uočiti prodor dativnog oblika u instrumental (–am), što instrumental u ovoj gramatici čini specifičnom za razliku od ostalih gramatika (*s'vojvodam*). Međutim, treba uzeti u obzir činjenicu da je della Bella uglavnom primjere tražio u stihovanim djelima pa je vrlo lako moguće da se koji dativni oblik našao u kakvom stihu gdje je kraći oblik odgovarao metričkoj shemi premda to ipak ne možemo pouzdano potvrditi. Npr. možemo uočiti da često citira Palmotića, pa tako della Bellina uporaba prijedloga *nad* s instrumentalom ima nastavke –ami, –ima, –imi, gdje se mogu uočiti novi i prijelazni nastavci (*nad stvarimi gljudskima, nad rannami, nad svjem ostalim*). Promatrajući morfološke nastavke, vrlo je jasno prikazano

kada dolazi nastavak –em, a kada –om (iza palatala dolazi –em) te navodi primjere (*ozem, sarzem*), a možemo gdjegdje uočiti i zadržano palatalno *řj* koje se, primjerice, javlja u paradigmi pridjeva dobri (*dobřjemi*). Što se tiče zamjenica moguće je uočiti da ne postoji dosljednost u deklinaciji osobnih zamjenica pa je tako usporedivši zamjenice *mi* i *vi* moguće uočiti da u deklinaciju zamjenice *vi* navodi i novi i stari oblik (*s'vami, s'vama*), dok u deklinaciji zamjenice *mi* donosi prikaz samo starijeg oblika (*s'nami*). U množinskim padežima posvojnih zamjenica važno je istaknuti da je instrumental inoviran te izgleda ovako: *s'gnjihovjem, s'gnjihovjema, s'gnjegovjem, s'gnjegovjema, s'gnjegovima*, itd. Nadalje treba napomenuti da prikazuje duge i kratke oblike nekih zamjenica (*moja – maa, s'mojom – s'mom* i sl.). Što se tiče razlike oblika prijedloga *s'/sa*, premda ne objašnjava kada se rabi prijedlog *sa*, možemo zaključiti da se pridržava pravila kakvo će kasnije oblikovati hrvatski standardni jezik (*Samnom, sa sobom, sa svim*), ali mu se i umakla još jedna nedosljednost, a to je u primjeru paradigme imenice *staddo* (*s'staddom*). Osim toga, u većini slučajeva prijedlog se *s'* ne mijenja u situacijama kada dolazi ispred palatala (*s'gnim, s'gnom, s'gnim*), ali u opisu upravo prijedloga *s'* navodi primjere s promjenom (*sc'gnime, sc'gnome*). Što se tiče sintakse, razlikuje tri sintaktičke funkcije instrumentala, a to su sredstvo, način i sjedinjenje (društvo), s time da se funkcije sredstva i načina isključivo javljaju u besprijedložnom obliku (*ubiti mačem*), a sjedinjenje u obliku s prijedlogom *s'*.

6. GRAMATIKE U SLAVONIJI

U drugoj se polovici 18. stoljeća Slavonija pokazala izrazito plodnom za nastanak jezičnih priručnika, odnosno u tom se vremenskom periodu javljaju slavonski autori na prostorima današnje Hrvatske, ali i izvan nje. Iako je opisivanje hrvatskoga jezika započelo početkom 17. stoljeća, u Slavoniji je trebalo proći još sto pedeset godina zbog izvanjezičnih razloga. Naime, Slavonija je gotovo do kraja 17. stoljeća bila pod osmanskom okupacijom i tek su 1699. određene granice koje, uz male razlike, i danas čine granicu između Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Oslobođeni je teritorij današnje Slavonije tada pripao Bečkom dvoru, na nezadovoljstvo hrvatskih staleža te se na nj naselilo strano plemstvo, zbog čega i nastaju prvi jezični priručnici u Slavoniji. Za potrebe ovog rada korištena su tri najpoznatija slavonska jezična priručnika iz 18. stoljeća, a to su gramatika *Svaschta po mallo illiti kratko sloxenyne immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik* Blaža Tadijanovića (1761), ujedno i prva gramatika hrvatskoga jezika u kojoj je izjednačen broj padeža u jednini i množini, zatim *Nova slavonska, i nimacska grammatika* Matije Antuna Relkovića (1767) te *Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache* Marijana Lanosovića (1778). Prvi je priručnik tiskan 1761. za hrvatske vojnike u zarobljeništvu za sedmogodišnjega rata. Drugi priručnik sastavlja Relković pod utjecajem prosvjetiteljskoga duha koji je zavladao u drugoj polovici 18. stoljeća i u nas i sa sličnom svrhom kao i Tadijanović, a treći piše Marijan Lanosović, možemo reći jezikoslovac u punom smislu riječi, upravo za strance koji su se doseljavali na oslobođeni teritorij. (Košutar: 2015)

6.1 BLAŽ TADIJANOVIĆ - Svaschta po mallo illiti kratko sloxenye immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik (1761)

Morfološki se opis može relativno jednostavno apstrahirati iz drugoga dijela priručnika, onoga koji se tiče gramatike same, a koji je kao i u svih starih gramatika, posvećen oblicima, tj. opisu sklonidbenih uzoraka. Tadijanovićeve sklonidbeni uzorci ne sadržavaju nazive padeža. No, vidimo da o padežima raspravlja u objašnjenju koncipiranom u obliku pitanja i odgovora, npr. *Pitaš ti mene tko je to? Ja odgovaram: otac, der Vatter*. Također možemo zaključiti da navedene prikazane paradigme odgovaraju latinskomu modelu – N, G, D, Ak, V, Ab, što i pokazuje na primjeru imenice otac u jednini i množini. Vidimo da se paradigme odnose imenice koje pripadaju deklinacijama a- i e-tipa, dok uopće nema obrasca za sklonidbu i-tipa. Budući da je za sklonidbeni obrazac preuzet latinski model, instrumental nije uočen, odnosno nije zahvaćen gramatičkim opisom, pa ga je moguće samo izvesti na temelju potvrda iz teksta općenito jer one jasno upućuju na to da je Tadijanović razlikovao i upotrebljavao sedam padeža svojstvenih hrvatskomu jeziku. Iz ove je gramatike moguće iščitati djelomične paradigme za imeničke deklinacije a-tipa, e-tipa i i-tipa, neke zamjeničke deklinacije, neke deklinacije pridjeva i neke deklinacije brojeva.

Instrumental množine pokazuje prodor novih morfema –ima (*s ričima, s vaschima*) te –ama (*snogamma, priporukamma*) te životnost prijelaznog morfema –ma (*med Lyudma*). Iako malobrojnost potvrda ne dopušta općenitiji i sigurniji zaključak, očito je da je I mn. zahvaćen procesom novoštokavskog inoviranja. Što se tiče morfema –ih u I mn. (*prid immenih, ljubiti ustih, zlamenjih*, itd.) mogli bismo pretpostaviti da je ovdje zapravo riječ o uporabi starog morfema –i za I mn, s time da bi završno *h* bilo označavalo dužinu zadnjeg sloga. Od deklinacije i-tipa uočene su dvije imenice, a to su I jd. imenice zadovolnost (*zadovolnostjom*) ,čiji je nastavak –jom dominantan u to

vrijeme u Slavoniji, i I mn. imenice rics (*ricsima*). Od zamjenica je moguće uočiti instrumentale zamjenica ja (*samnom*), nasc (*nascim*) i vasc (*vascima*).

6.2 MATIJA ANTUN RELKOVIĆ - Nova slavonska, i nimacska grammatika. Neue Slavonische und Deutsche Grammatik (1767)

Matija Antun Relković autor je najopširnije slavonske gramatike *Nova slavonska i nimacska grammatika*, objavljena 1767. godine u Zagrebu, koja je pisana štokavskom ikavicom uz neke dijelove koji su pisani latinskim jezikom. U predgovoru gramatike govori o potrebi izbacivanja riječi turskog podrijetla iz hrvatskoga jezika pri čemu nudi i mali rječnik turcizama koje je potrebno ukloniti. Svrha njegove gramatike je, kako sam kaže, *za uderxanje' vlastitog jezika bi sluxiti mogla, i Mladexi Slavonskoj, za Naucfiti Nimacski jezik, kakono i Nimcem, zaprimiti Slavonsko Govorenje, bi u pomochi bila*, odnosno cilj mu je učenje vlastitog jezika (hrvatskoga), ali i mogućnost učenja stranog jezika (Hrvati njemačkoga, a Nijemci hrvatskoga) što bi zapravo značilo da istovremeno opisuje hrvatski jezik, ali ga i podučava. Što se tiče morfologije, u tom je dijelu obrađeno devet vrsta riječi, a zanimljivo je da započinje s članom (*articuli*) usporedo s njemačkim jezikom (*der, die, das*) za koje govori da se mogu sklanjati na sedam načina te da njihovu funkciju vrše pokazne zamjenice *ovaj, ova, ovo*, ali da članovi nisu potrebni „slavonskom“ jeziku. (Relković: 1767: 54) U sljedećem poglavlju objašnjava, u obliku pitanja i odgovora, koje kategorije imaju riječi koje možemo *prigibati* (sklanjati) te na taj način objašnjava što je *padež* i koji su sve *padeži* u hrvatskome jeziku: „Shtoje casus? Jest spadanje jednoga imena na sedam nacsinah. Koliko u Slavonskom jeziku ima Casusa i kakose imenuju? Jest jih sedam... Sedmi Casus, instrumantalis seu

Societatis, spridstavkom s'²⁰ ukazuje drushtvo. S'ovim Csovikom.“ (Relković: 1676: 57)

Nadalje, na isti način objašnjava i koliko vrsta deklinacija postoji koje razlikuje po genitivnom završetku (–a, –e, –i) te nudi kratki tablični prikaz s nastavcima za svaku deklinaciju po padežima.

Jd.	Prva decl.	Druga	Treća
Sedmi Casus	s'om i em	s'om	s'ju ili s'jom
Mn.			
Sedmi Casus	s'ih, im, ima	s'ami, ama	s'ima.

Instrumental množine ove gramatike Relković u tabličnom prikazu nudi trostruki morfološki završetak za prvu deklinaciju, onu a-tipa (–ih, –im, –ima), ali je zanimljivo da u opimjerenjima koja navodi u paradigmama uglavnom se pojavljuje nastavak –ih (*s'ovima otcih, s'ovima Poljih, s'ovima Selih*), čak i u bilješkama u kojima prikazuje kojekakve osobitosti i iznimke (*s'Vitezovih, s'Vlasih, s'Duhovih*). Time možemo doći do zaključka da je ovdje zapravo riječ o uporabi starog morfema I mn. (–i), s time da bi završno *h* označavalo dužinu zadnjeg sloga, slično kao i u Tadijanovića. Slično je i s drugom deklinacijom, onom e-tipa, prema kojoj Relković u tabličnom prikazu Imn. prikazuje s nastavcima –ami i –ama, ali u obrascu sklonidbe ima samo –ama (*gospojama*). U pregledu nastavaka pod trećom sklonidbom donosi nastavke –ju i –jom, iako, kao i dosad, u sklonidbenom uzorku za riječi *milost* i *narav* ima samo nastavak –ju (*s' ovom Millostju, s' ovom Naravju*). Pretpostavlja se, prema istraživanju Tome Maretića, da je taj nastavak –jom gotovo u svih slavonskih „pisaca veoma

²⁰ Slično kao i prethodni gramatičari (Kašić i della Bella) i Relković ima na početku gramatike poglavlje „Apostrophus“ u kojem kaže : „Ovo zlamenje potribujese kod ona dva praepositiona sa, i ka, gdi ostavivshi a obisimo za onaj s zlamenje ostavljenja (s') napriliku s'tobom, s'njime, s'nami, s'vami, s'njima, k'meni, k'tebi, k'njemu, s'Petrom, s'Pavlom, k'Petru, k'Pavlu &c. Izvan u ovoj ricisi: Samnom, jer dase a izbaci, bilobi mlogo consonatah zajedno, i muesno izrechi s'mnom, scto u drugima ricsima nie.“ (Relković: 1676: 31 – 32)

često; samo u nekijeh je rijedak“ (Maretić: 1910: 167), s time da će Relković u kasnijim izdanjima svoje gramatike odustati od tog nastavka u korist, kako ćemo kasnije vidjeti, kajkavskog nastavka –jum, ali će, gotovo stoljeće kasnije, taj nastavak ponovno zaživjeti pojavom ilirskih gramatičara. Što se tiče odnosa prijedložnog i besprijedložnog instrumentala, Relković daje jasan opis razlike u sintaktičkim funkcijama pojedinog instrumentala s nuđenjem primjera i za značenje sredstva, društva, načina itd., pa tako kaže „Kadbi tko hotio ukazati csimese jedna stvar pravi, ili csini, tako valja da halat metne u sedmi Casus prez Praepositie s’.“ (Relković: 1676: 270), te navodi primjere: *Sikirom sicsi. Sabljom mahati. Lopatom kopati. Noxem rizati dervo.*, dok za prijedlog S’ (mit) kaže da „Kada ovaj pridstavak kakvogod drushtvo zlamenuje, onda hoche za sobom imati sedmi Casus.“ (Relković: 1676: 359) Usto, može se uočiti da je ovo prva gramatika u kojoj se javlja veznička konstrukcija s korištenjem instrumentala u značenju nakane (*s'ovim nacsinom*). Što se prijedloga tiče tako kaže da uz „sedmi casus vladaju“ prid (Prid tobom), s’ (s’Otcem, i s’Materom), za (za mnom, i za mojim Otcem), medju (medju mojim Bratom, i Sestrom), pod (pod Nebom) i nad (nad Zemljom). (Relković: 1676: 230). Prilikom opisa razlike u korištenju prijedloga *s’* i *sa* možemo uočiti nedosljednost jer, kako kaže u početnim poglavljima svoje gramatike, navodi „dase a izbaci, bilobi mlogo consonatah zajedno, i mucsno izrechi“ određene riječi (*sammom, sashta*), ali zato u nekim paradigmama prikazuje primjer *s'svojim*.

6.3 MARIJAN LANOSOVIĆ – Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache mit einem nützlichen Wörter- und Gesprächbuche, auch einem Anhang verschiedener deutscher und slavonischer Briefe und einem kleinen Titularbuche versehen. (1778)

U prvom dijelu gramatike Lanosović opisuje sklonjive vrste riječi te navodi da postoje tri deklinacijske vrste koje razlikujemo prema genitivnim završetcima (a-tip, e-tip, i-tip). Za padeže kaže da „svaki oblik ima sedam različitih nastavaka (Causus) u jednini i množini, a sedmi uvijek označava sredstvo (alat), način ili društvo. Ako označava sredstvo (alat) izostavlja se prijedlog *sa*, *s'*, koji inače stoji uz taj padež, npr. *Uboosti nožem*, a ne *s'nožem*. *Idem sa Shimunom. Shtiem s'veseljem.*“ (Lanosović: 1778: 7) Lanosović u svojoj gramatici ne imenuje padeže, već ih označava rednim brojem (1. – 7. za jedninu, a 1. – 8. za množinu). Kao i Relković, i Lanosović najprije prikazuje sklonidbene paradigme članova. Lanosovićeva gramatika razlikuje paradigme za imenice *a*, *e* i *i* vrste, ali i da je kao sklonidbeni obrazac preuzet kašićevski padežni model sa sedam padeža u jednini i osam u množini. U I jednine predlaže pisanje prijedloga *s'* ili *sa*, čije pravilo u dosljedno provodi u svojoj gramatici (*S'Boggom*, *s'planninami*, itd.), a prijedlog je *sa* uočen u primjeru *sa solju*. Za deklinaciju a-tipa navodi nastavke *–om* i *–em*, koji dolazi iza palatala (*s'kocsiashem*, *s'odrishenjem*, *Krojacsem*). U I jednine deklinacije i-tipa Lanosović navodi dvostruki nastavak *–i* i *–ju* (*s'Milostju*, *milosti*), dok se u slavonskih pisaca najčešće upotrebljava nastavak *–jom*, a prema Maretiću, nastavak *–i* uopće nije zabilježen u Slavonaca (Maretić 1910: 167). Što se tiče instrumentala množine Lanosović za deklinaciju a-tipa navodi nastavke *–ima* i *–imi* za muški i srednji rod (*s'Junacima*, *s'Meshtrima*, *s'Meshtrimi*, *s'Vrimenima*), dok za ženski rod, odnosno deklinaciju e-tipa navodi nastavke *–ama* i *–ami* (*s'Divicama*, *Divicami*) isto kao i za deklinaciju i-tipa (*s'Millostima*, *millostimi*). Kao i u Tadijanovića, potvrđen je morfem *–ma* u primjeru *ljudma*, što prema

Branki Tafri znači da se kod Lanosovića u I mn. sudaraju neki stari i neki novi oblici pri čem se vidi prijelazno razdoblje u jezičnome razvoju (1981: 187). Prilikom opisivanja zamjenica, razlikuje šest vrsta zamjenica, a to su osobne zamjenice (*Ja – Mi, s'mennom – s'Nami; Ti – Vi, s'Tobbom – s'Vami; On, onna, onno – Onni, onne, onna, s'Njim, njom, njim – s'Njima*), povratna (*sebbe – sobbom*), posvojne, pokazne, odnosne, upitne (*Tkoi, tko, ko, koja, koje? – s'Kim, kojom, kim?*). Prijedloge uz instrumental nabraja te navodi pokoji primjer, pa tako kaže da *s'* – može značiti von (*s'putaje doshao*) ili može značiti mit (*s'tobbom pisati*), megju, pod, nad, prid, za stoje uz sedmi padež kad odgovaraju na pitanje Gdje? (*Ja biah megju ljudima, nad vratima upisano jest, pod krovom stajati, za kuchom siditi.*), što je poprilično oskudan opis za razliku od Relkovića, kao i na području sintakse gdje samo navodi nekoliko primjera besprijedložnog instrumentala ne opisujući njihovu sintaktičku funkciju (*Kunemse Boggom, Possipamte pepelom, Daždi nebo mannom, Zovem Bogga Otcem mojim, Satvoritise ili pritvoriti pticom hotilaje, Rugamse tobbom, Csinitti, ucsinitti koga Kraljem* itd.).

7. KAJKAVSKE GRAMATIKE

Kajkavski književni jezik bio je u širokoj uporabi u „hrvatskom“ dijelu Banske Hrvatske te je zbog bogate izdavačke tradicije stručne literature omogućila izgrađivanje polifunkcionalnoga naddijalektnoga jezika temeljenoga na kajkavskom narječju, s visokim stupnjem normiranosti i tradicijom otvorenosti drugim hrvatskim narječjima. Središte kajkavskoga književnoga jezika i njegova najjačeg utjecaja bio je Zagreb, a to je kao važna društveno-politička okolnost pogodovalo ugledu kajkavskoga književnoga jezika na širem području sve do stvaranja književnog jezika na štokavskoj osnovi na području središnje Hrvatske te je kao takav imao veliku ulogu u standardizaciji hrvatskoga jezika, jer se standardni hrvatski jezik temelji, osim na štokavskoj

osnovici, i na tronarječnoj dimenziji jezične nadgradnje. Kajkavskim književnim jezikom služili su se i neki štokavski pisci, a pritom su se trudili udovoljiti barem najuočljivijim njegovim svojstvima. U drugoj se polovici 18. i prvoj polovici 19. stoljeća javlja i čitav niz kajkavskih gramatika, a za potrebe ovog rada korištene su gramatike *Einleintung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche* Ignacija Szentmártonyja (1783), *Kroatische Sprachlehre* Franza Korniga (1795), *Jezichnica horvatzko-slavinzka* Josipa Đurkovečkog (1826) te *Grammatik der Kroatischen Mundart* Ignaca Kristijanovića (1837).

7.1 IGNACIJ SZENTMÁRTONY – Einleintung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche. (1783)

Szentmártony razlikuje šest padeža u jednini i množini, s time da ne razlikuje dativ od lokativa, što znači da zadržava latinsku tradicionalnu strukturu sa šest padeža, uključujući i ablativ. Padeže ne imenuje, već ih navodi brojevima, a za Šesti padež kaže da se „nikada ne upotrebljava s prijedlogom *od* (von) već sa *z* (mit) ili s drugim prijedlozima, o čemu će biti riječi u dijelu posvećenom tom padežu.“ (Szentmártony: 1783: 17) On za razliku od svih dotadašnjih gramatičara, u hrvatskome jeziku razlikuje pet vrsta deklinacija, što nam isto može sugerirati da je velik utjecaj latinskih gramatika koje također poznaju pet vrsta deklinacija. Za prvu deklinaciju kaže da njoj pripadaju imenice koje u N završavaju na –a, kao *riba* (Fisch) *japa* (Vater) *družina*, (Hausgesind) itd. Ta je deklinacija ekvivalent deklinaciji e-tipa, koje oprimjeruje paradigmom imenice *voda* (*vodum – vodami*). Dakle možemo uočiti nastavak –um, a ne –om što je odlika kajkavskog narječja, te isto tako nastavak –ami za množinu. Druga deklinacija bila bi ona u kojoj se imenice koje ne završavaju na –a i muškog su roda dok bi trećoj deklinaciji pripadaju imenice srednjeg roda te slijede treću promjenu za koje je potrebno navesti dva uzorka, a to su imenice koje

završavaju na –o i imenice koje završavaju na –e koje obje možemo svrstati pod deklinaciju a-tipa, a Szentmártony ih prikazuje paradigmama imenica *perszt* (*perszt-om – perszt-mi*), *koleno* (*kolen-om – kolen-mi*) i *vreme* (*vrem-enom – vrem-enmi*). Također, kod ove deklinacije navodi da neke imenice umjesto završetka –om i –ov radije upotrebljavaju –em i –ev (*mladenec – mladencem*, a ne *mladencom*). Četvrtoj vrsti deklinacije pripadaju imenice ženskoga roda koje imaju drukčiji završetak od –a, te pripadaju toj četvrtoj promjeni, npr. *noč*, *klup*, odnosno imenice koje pripadaju deklinaciji i-tipa (*kreposzt-jum – kreposzt-mi*) u kojoj vidimo kajkavski nastavak za jedninu –jum te množinski nastavak –mi. Što se tiče pete i posljednje deklinacijske vrste, njoj, prema Szentmártonyju, pripadaju imenice koje su iznimke, tj. ne pripadaju nijednoj navedenoj deklinacijskoj vrsti, a on tu svrstava imenice *matti* i *kchi*. U poglavlju o zamjenicama, razlikuje šest vrsta zamjenica, a to su osobne (*ja – mi*, *z menum – z name*; *ti – vi*, *z tobum – z vami*; *on, ona, ono – oni, one, ona, s nyim, s nyum, s'nyim – s nyimi*) kojoj pripada i zamjenica *sebe* (*sobum*), zatim posvojne, pokazne, upitne (*gdo? – kaj?*, *z kem, z kim? – z čem?, z čim?*), odnosno-upitne te neodređene. U četvrtom dijelu gramatike „O nepromjenjivim vrstama riječi“ navodi prijedloge, te ih opisuje na način da prikazuje s kojim padežima mogu stajati, a zanimljivo je da prijedlog *Š* (mit) rabi samo uz *nyega, nyegov, nyejn*, ostalim se imenicama dodaje *s*, odnosno ne prikazuje ga sa šestim padežom, već samo primjere s genitivom (drugim padežom). Za prijedloge koji iziskuju više padeža kaže da prijedlog *za* traži šesti padež (*kriči za name*), a prijedlozi *med, nad, pod, pred* iziskuju šesti padež kada je pitanje *gde?* (wo?) Primjerice: *med vami je stal koj je vuchinyen pred menum*, Ivan, 1. *Zaplakal seje nad njim*, Luka, 19. *Imajuchi pod menum junake*, Matej, 8. Dakle prijedlog *s*, odnosno *z* uopće ne spominje u poglavlju o prijedlozima niti spominje sintaktičke funkcije instrumentala, tj. ne razlikuje značenja sredstva, načina, društva itd.

7.2 FRANZ KORNIG – Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen nebst beygefügtten Gesprächen und verschiedenen Uebungen... (1790)

Kao i većina prethodnika koja koriste njemački jezik prilikom opisa hrvatskoga jezika (u ovom slučaju kajkavskoga književnog jezika), i Kornig na početku svoje gramatike navodi deklinaciju artikula, odnosno članova, na šest načina, s time da Kornig, za razliku od Szentmártonyja u svoje paradigme ne uključuje ablativ, ali uključuje vokativ. Ono što bismo danas zvali instrumentalom, njemu je šesti padež, ali za razliku od njih, koji uopće ne navode neodređene članove, Kornig u bilješci navodi da se neodređeni član: jeden, jedna, jedno mijenjaju kao pridjevi. (Kornig: 1790: 20) Kornig kao i Szentmártony razlikuje pet vrsta deklinacija, koje se temelje na istim principima, pa tako za prvu deklinaciju kaže da joj pripadaju imenice koje završavaju u prvom padežu na –a. Ta je deklinacija ekvivalent deklinaciji e-tipa, koje oprimjeruje paradigmom imenice *dušaa* (*z dušum* – *z dušami*). Dakle možemo uočiti nastavak –um, a ne –om što je odlilka kajkavskog narječja, te isto tako nastavak –ami za množinu. Druga deklinacija bila bi ona u kojoj su imenice koje ne završavaju na –a i muškog su roda dok bi trećoj deklinaciji pripadaju imenice srednjeg roda te slijede treću promjenu za koje je potrebno navesti dva uzorka, a to su imenice koje završavaju na –o i imenice koje završavaju na –e koje obje možemo svrstati pod deklinaciju a-tipa, a Szentmártony ih prikazuje paradigrama imenica *obraz* (*obrazom* – *obrazmi*), *telo* (*telom* – *telmi*) i *vreme* (*vremenom* – *vremenmi*). Također, kod ove deklinacije navodi primjere koji u 6. padežu nemaju nastavak –om, nego –em (*lasem*, *mladencem*), ali ne objašnjava zašto dolazi do te promjene.. Četvrtoj vrsti deklinacije pripadaju imenice ženskoga roda koje imaju drukčiji završetak od –a, te pripadaju toj četvrtoj promjeni, npr. *zob*, *stran*, *moč*, odnosno imenice koje pripadaju deklinaciji i-tipa (*nočjum* – *nočmi*) u kojoj vidimo kajkavski nastavak za jedninu –jum te

množinski nastavak –mi. Što se tiče pete i posljednje deklinacijske vrste, njoj, prema Kornigu, kao i kod Szentmártonyja, pripadaju imenice koje su iznimke, tj. ne pripadaju nijednoj navedenoj deklinacijskoj vrsti, a on tu svrstava imenice mati i kći. Razlikuje šest vrsta zamjenice, a to su osobne (*ja – mi, z menum – z name; ti – vi, z tobum – z vami; on, ona, ono – oni, one, ona, z njim, z njum, z njim – z njimi*), povratna zamjenica *sebe (sobum)*, posvojne zamjenice kojima samo nudi definiciju, pokazne zamjenice samo navodi, ali ne objašnjava kako se dekliniraju, upitne zamjenice (*gdo? – kaj?, z kem? z kim? – z čem? z čim?*) i odnosne zamjenice. U poglavlju „O prijedlozima“ navodi da neki padeži iziskuju određene padeže te ih navodi po redu, a za šesti padež kaže da iziskuje samo prijedlog *Z (mit)* bez obrazloženja ili primjera. Također, nadalje navodi da postoje i prijedlozi koji ovisno o pitanju i broju iziskuju različite padeže. To su: *pri, za, na, vu, ob, po, med, nad, pod, pred* te kaže da kada *za* znači *nach, hinter*, iziskuje šesti padež (*prešiel je za gosponom, kriči za nami*), kada *ob* znači *von* iziskuje šesti padež također u jednini (*ob Ijudskem stroškom žive*), *med* (*zwischen*), *nad* (*über*), *pod* (*unter*), *pred* (*vor*): ukoliko je pitanje *gde, wo, tada* traie šesti padež (*med vami je stal, neje oblasti nad kraljem, pod zemljum leži, to je pred menum včinjeno*). U četvrtom dijelu gramatike u kojem daje prikaz sintakse, u poglavlju „O slaganju pridjeva i imenica“ navodi koji pridjevi idu s kojim padežima te kaže da uz šesti padež idu imenice koje označuju kakvo oruđe, s pomoću kojega se što čini ili društvo ili način kada odgovaraju na pitanja *z kem, womit, kak, wie*, dolaze s prijedlogom *z, mit*, u šestom padežu. (*Z nožem rezati, Z vužem su ga zvezali, Z jednem mojem dobrem prijatelom dojdem k tebi, Z velikem veseljem budem te dočekal, Z ludskemi penezi zide*), s time da u napomeni kaže da se takav šesti padež običava rabiti i bez *z*, osobito kada imenica počinje na *z, s* ili *š*, a ponekad i kada počinje samoglasnikom, no to se ne može opisati određenim pravilom (*Ovem načinom su postala vsakojačka društva, Zobjum se konj vtusti, Sablum gaje posekel*). U trećoj napomeni prikazuje besprijedložni instrumental, ali kaže kako se „tome često ne može

odrediti uzrok. Takav se način uporabe mora naučiti samo vježbom.“ (*Odičeno je biti kotrigom jedne glasovite općine, Krvavem se potom potil, Oziva me prijatelom i bedakom špota*). U poglavlju „*Slaganje glagola i participa*“ za šesti padež kaže da mnogi aktivni glagoli kao odgovor na pitanje *s kem* (womit) ili *kak* (wie) iziskuju šesti padež jedne od četiriju gore spomenutih vrsta koje znače oruđe, društvo ili način. U najvećem broju slučajeva ti se *horvatski* glagoli javljaju u izrazima veoma sličnim njemačkima. (*Polejati koga z vodum; Z prstom gaje doteknul; Z pomoćjum Božjum to još denes dokončam; On se z gospodum spravlja; Želim se z bratom sestati; Nemaš se z čem dičiti*. itd.).

7.3 JOSIP ĐURKOVEČKI – Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzskoga jezika narodov. (1826)

Đurkovečki u svojoj gramatici navodi da hrvatski jezik ima sedam padeža, uključujući instrumental, ali i zadržava ablativ te je jedan od prvih gramatičara koji imenuje sve padeže, uključujući instrumental koji naziva „pajdashnik ili orudelnik“. (Đurkovečki: 1826: 56) Razlikuje tri vrste deklinacija imenica koje se određuju prema nastavku u genitivu (–a, –e, –i) te tabličnim prikazom nudi nastavke svih padeža u jednini i množini za sve deklinacije.

Premanjanje 1.:

I.	zkupglas ²¹ , o, e	i, a
P.	om / em	i, mi

Premanjanje 2.:

I.	a, o	e
----	------	---

²¹ suglasnik

P. um ami

Pre menjanje 3.:

I. zkupglas i

P. jum, am jami, mi

Nakon toga prikazuje paradigme imenica a-tipa (*ov Ztol – ovi Ztoli; z ovem Ztolom – z ovemi Ztoli, ovo Telo – ova Tela; z ovem Telom – z ovemi Teli, serdce – serdca; z ovem serdcem – z ovemi serdci*), e-tipa (*ova Kniga – ove Knige; z ovum Knigum – z ovemi Knigami*) i i-tipa (*Zapovedjum – Zapovedami; Rechjum – Rechmi*). Pridjeve deklinira tako da su u instrumentalu nastavci za muški i srednji rod –em (*belem, belshem, naj belshem*), a za ženski rod –um (*belum*). Razlikuje šest vrsta zamjenica, a to su osobne (*ja – mi, z menum – z nami; ti – vi, z tobum – z vami; on, ona, ono – oni, one, ona, z njim, njom, onem – z njimi*) u koje ubraja i povratnu zamjenicu (*on – sebe – z sobum*), zatim upitne (*gdo? kaj? – z kem?*), posvojne, pokazne, odnosne i neodređene koje se prilikom sklanjanja imaju jednake nastavke, a to su u instrumentalu –em za muški i srednji rod, a za ženski rod je nastavak –um, dok su u množini nastavci izjednačeni te glasi –emi. U poglavlju o prijedlozima navodi da svaki padež traži određene prijedloge, pa tako za Pajdashnik kaže da potrebuje *z ili ž, pred, med, pod, nad i za (z palicum, ž njim, pred sudcem, med ženami, pod gorum, nad vami, za poslom do vershenem, z pismi, med menum)*.

7.4 IGNAC KRISTIЈANOVIC – Grammatik der Kroatischen Mundart. (1837)

Kristijanović u poglavlju u kojem pojašnjava promjenjive vrste riječi, navodi sedam padeža u hrvatskome jeziku, a posljednji padež mu je instrumental koji odgovara na pitanje s kim ili s čim. Kao i većina kajkavaca i on navodi pet različitih vrsta promjena imenica koji se određuju prema genitivnom završetku, s time da imenice srednjeg roda pripadaju četvrtoj, a nepravilne imenice petoj deklinacijskoj vrsti. U paradigmi prve vrste imenica (a-tipa) prikazuje imenicu gospodar koja u instrumentalu jednine ima nastavak –om (z *gospodarom*), a –i ili –mi u množini (z *gospodari*, *mi*). U bilješci navodi da instrumental jednine može imati dva nastavka –om i –em i to kada nastavak dolazi iza palatala (ch, j, ny, ly, sh) dok za nastavak –mi u množini kaže da se rijetko koristi, ali postoji. Drugu deklinacijsku vrstu imenica (e-tipa) Kristijanović prikazuje kao vrlo čvrstu u smislu da nema nikakvih iznimaka već su svi nastavci onakvi kakve ih prikazuje, a za instrumental jednine to je nastavak –um (z *popevkum*, z *Jožum*), dok je u množini nastavak –ami (z *popevkami*, z *Jožami*). Za instrumental treće deklinacijske vrste (i-tipa) kaže da može imati dva završetka u jednini –jum ili –um, s time da se nastavak –um javlja samo kod imenica koje završavaju na –en (*hasen* – z *hasnum*), a inače na –jum (z *kokošjum*, z *pomočjum*) dok se u množini javljaju nastavci –mi, –ami i –jami (z *kokošmi*, z *kokošami*, z *kokošjami*), ali u bilješci navodi da se prvi završetak može upotrebljavati kod svih imenica ove vrste, kod nekih prvi i posljednji, dok se sva tri završetka javljaju u malobrojnim imenicama. U četvrtoj deklinaciji, imenica srednjeg roda (koje bismo mi mogli uvrstiti u prvu deklinaciju) prikazuje paradigme imenica govorenje (z *govorenjem*; z *govorenji*, z *govorenjmi*), telo (z *telom*; z *telmi*) i vreme (z *vremenom*; z *vremeni*, z *vremenmi*), ali u bilješci navodi da su u instrumentalu množine moguća tri nastavka –ami, –mi i –i te navodi da drugi završetak mogu imati samo imenice koje završavaju na –o. Što se tiče deklinacije nepravilnih

imenica, njoj pripadaju imenice dan (z *danom*, *dnevom*; z *danmi*, *dnevi*), mati (z *materum*, *materjum*; z *materami*, *materjami*) i kći (z *kčerjum*; z *kčerami*, *kčerjami*). Deklinaciju pridjeva prikazuje kroz paradigme nekoliko pridjeva, a prema njima možemo doći do zaključka da pridjevu u instrumentalu muškog i srednjeg roda imaju nastavak –em (z *svetem*, z *zadnjem*), a u ženskom –um (z *svetum*, z *zadnjum*) dok u množini svi rodovi imaju izjednačen nastavak –emi (z *svetemi*, z *zadnjemi*). Brojevi se sklanjaju prema pravilu deklinacije pridjeva. Razlikuje sedam vrsta zamjenice te navodi da one nemaju vokativ, a to su osobne (*ja – mi*, z *menum – z nami*; *ti – vi*, z *tobum – z vami*; *on, ona, ono – oni, one, ona*, z *njim*, z *njum*, z *njim – z njimi*), povratna zamjenica *sebe* (z *sobum*), posvojne zamjenice (*moj, ma, me – -, me, ma*; z *mem*, z *mum – z memi*), pokazne zamjenice samo navodi, ali ne objašnjava kako se dekliniraju, odnosne zamjenice, upitne zamjenice (*gdo? – kaj?*, z *kem? – z čem?*) i neodređene zamjenice koje također samo navodi. U poglavlju o prijedlozima navodi koji prijedlozi stoje uz koje padeže te za instrumental kaže da stoje prijedlozi z, koji određuje sredstvo ili način, kada znači gdje ili kada traži prijedloge med (*ladja se je med dvemi pečinami rastrupala*), nad (*visi nad tobum*), pod (*leži pod posteljum*), pred (*pred pragom stati*) i za (*za stolom sedi*). U trećem dijelu knjige Kristijanović prikazuje sintaksu hrvatskoga jezika, počevši od sintaktičkih funkcija padeža te za instrumental govori da označava sljedeće odnose: Oruđe pomoću kojega se što čini (z *iglum šivati*, z *nogami rivati*, itd.), društvo (z *mužmi pačati se*), označava bivanje na mjestu i odgovara na pitanje gdje kad stoji uz prijedloge med, pod, nad, pred, zatim kad označava pohlepnost ili žalost najčešće stoji s prijedlogom za (*pohlepnost za blagom*, *žalost za roditeli*) te da kad znači pomilovanje može stajati s prijedlogom nad (*imam pomilovanje nad tvojum neznanostjum*). U tom dijelu gramatike također objašnjava mora li uvijek taj padež doći s prijedlogom te dolazi do zaključka uglavnom dolazi, ali da postoje situacije u svakodnevnom govoru kad se javlja i besprijedložni instrumental, najčešće u značenju roda (*ja sem rodom Zagrebec*, *imenom Nacek*,

pridovkom Kristijanović), ali i da se besprijedložni instrumental često javlja kao prilog (*ovem načinom je mir učinjen; išel sem putem* i sl.). Što se tiče pridjeva koji često stoje uz instrumental, to su oni koji označavaju preobilje ili plodnost (*polja plodna z žitkom*) ili pak oni pridjevi koji označavaju kakvu želju za čim (*pohlepen za poštenjem, lakom za blagom* itd.). Za glagole koji mogu stajati s tim padežom, Kristijanović navodi da su to uglavnom glagoli uz pomoć kojih možemo odgovoriti na pitanje s kem? ili kak? te označuju oruđe, uzrok ili način (*polejati z vodum, z vuglenom počerniti* itd.). Zatim kad odgovaramo na pitanje gdje? te koristimo već navedene prijedloge med, nad, pod, pred, za, te glagoli kojima označavamo čeznju, uzdisanje, jecanje ili tugovanje za čim (*plače se za detetom*).

8. DOPREPORODNE GRAMATIKE 19. STOLJEĆA

Predilirsko razdoblje prvo je razdoblje 19. stoljeća u kojemu prevladava ikavica ili ikavsko-jekavsko dvojstvo te se u tom periodu također zadržava slavonska grafija. (Veselko: 2011) Prva gramatika u predilirskom razdoblju je *Grammatica Illirica* Josipa Voltića napisana 1803. godine. U tom je razdoblju nastala i *Grammatica della lingua Illirica* autora Franje Marie Appendinija (1808) koja se u velikoj mjeri oslanja na della Bellinu gramatiku iz 1728. godine. *Nova ricsoslovica illiricska* Šime Starčevića objavljena je četiri godine nakon Appendinijeve te je prva hrvatska gramatika pisana hrvatskim jezikom bez usporedbe ustrojstva s nekim drugim jezikom te je važna i zbog toga što je Starčević prvi gramatičar koji uočava četveronaglasni sustav u hrvatskome jeziku. U dopreporodne gramatike uključena je još i *Grammatik der illyrischen Sprache* Ignjata Alojzija Brlića (1833) koji piše gramatiku pod velikim utjecajem Vuka Karadžića te time i sam utječe na buduće hrvatske vukovce koji će se javiti krajem stoljeća. Također, u toj se gramatici javlja padežni sustav

kakav nalazimo u suvremenim gramatikama hrvatskoga jezika, sa sedam padeža u jednini i u množini, a da uključuju i instrumental i lokativ.

8.1 JOSIP VOLTIC – Grammatica Illirica, u: Ricoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavlienomm grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istranina. (1803)

Gramatički se opis temelji na poredbenom načelu, zbog čega se svi primjeri i paradigme donose usporedno na svim trima jezicima (hrvatskom, talijanskom i njemačkom), dok se u napomenama, pisanim talijanskim i njemačkim jezikom, dodatno objašnjavaju samo osobitosti hrvatskoga jezika. Počinje sklonidbom pokaznih zamjenica *ovi, ova, ovo*, kojima se kao istovrijednice u talijanskom jeziku donose pokazne zamjenice *questo, questa, questo*, a u njemačkome članovi *dieser, diese, dieses*, uz obrazloženje da hrvatski jezik nema članova te da se za jače isticanje rabe pokazne zamjenice. Nakon toga opisuje tri imenična sklonidbena uzorka, prema nastavku u genitivu (a, e, i). Za sklonidbene je obrasce preuzet latinski model padeža, s tim da je u jednini dodan sedmi padež, a u množini sedmi i osmi, osim deklinaciji treće vrste (i-tipa), čija paradigma i u množini ima sedam padeža. U sklonidbenoj paradigmi padeži su označeni brojevima, zatim slijedi opis pridjeva, predstavljen sklonidbom i stupnjevanjem pridjeva *dobar*, te poglavlje posvećeno zamjenicama. U poglavlju o brojevima donosi glavne brojeve od *jedan do dvadeset jedan te sto i hiljada*. Redne brojeve navodi u sva tri roda od *prvi do deseti*. U napomenama se osvrće na slaganje uz brojeve, ali nema podataka o sklonidbi brojeva. Najopširnije je poglavlje posvećeno glagolima, u kojemu se pri izboru primjera i konjugacijskih paradigma očituje Voltićevo oslanjanje na dotadašnju hrvatsku praksu (ponajprije na Della Bellu i Lanosovića), ali donosi i neka vlastita rješenja. Potom dolaze poglavlja o priložima, prijedlozima,

veznicima i usklicima. Posljednje je poglavlje naslovljeno Sintaksa. U instrumentalu množine pretežu novoštokavski morfemi (*s'junacima*, *s'vremenima*, *s'stadima*), no katkad usporedno donosi nove i stare morfeme (*s'vojdama*, *s'vojdami*, *s'millostima*, *s'millostimi*). U kategoriji osobnih zamjenica moguće je uočiti da se u instrumentalu za *mi* daje samo stari oblik *s'nami*, a za *vi* su navedeni i stari i novi oblici, tj. *s'vami*, *s'vama*. Prijedlog *sa* u odnosu na *s'* jedino je moguće uočiti kod zamjenice *ja* (*sammom*), ali se javlja i primjer *s'mennom*. Kod imenice *staddo* ne javlja se prijedlog *sa* (*s'staddima*), dok se kod povratne zamjenice uopće ne prikazuje prijedlog (*sobbom*) što nam govori da Voltić nije dosljedan u provođenju pravopisnih pravila. Brojevi su prikazani bez ijedna sklonidbenog uzorka, a u poglavlju o prijedlozima navodi uz koje padeže stoje koji prijedlozi te za instrumental kaže da *s'* zahtijeva sedmi padež. Osim njega i prijedlozi *med*, *medju*, *nad*, *prid*, *pred*, *pod* i *za* koji „uz glagol mirovanja zahtijevaju sedmi padež.“, a u bilješci pak navodi da „imenice koje označuju oruđe ili način zahtijevaju sedmi padež bez prijedloga *s'*, kao *tući palicom*. Ako pak označuju društvo, onda zahtijevaju prijedlog *s'*, kao *ja hodim s tobom*.“

8.2 FRANJO MARIJA APPENDINI – Grammatica della lingua Illirica. (1808)

U prvom dijelu gramatike, nakon uvoda, Appendini definira padeže govoreći da se narodi ilirskoga jezika međusobno ne slažu oko broja padeža, odnosno da se Iliri hvale što imaju sedam padeža u jednini i osam u množini, koliko ih razlikujemo i u njihovim gramatikama. Nadalje govori da ne bismo trebali priznavati više od šest padeža u jednini, to jest: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ i ablativ, te sedam u množini: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, ablativ i još jedan padež koji ćemo nazvati ablativ drugi u

množini. Kao prvo, kaže Appendini, ilirskomu se dijalektu²² pripisuje jedan ablativ koji u jednini i u množini svih imenica ima isti genitivni nastavak. Pa čemu bespotrebno umnožavati jedinice kad sam genitiv može preuzeti ulogu toga ablativa, s obzirom na to da već postoji pravi ablativ, tj. padež koji se bez opravdana razloga naziva sedmim? Zaista, ovaj padež ima drukčiji dočetak od ostalih, vlastiti završetak koji odgovara onomu što ga Poljaci nazivaju upravo ablativom, a ne, kao Iliri, sedmim ili zadnjim padežom. O imeničkoj sklonidbi navodi da se smatra da jednoj sklonidbi pripadaju sve one imenice koje u svojoj padežnoj promjeni, odnosno dočetu, završavaju na isti način, pa tako ilirski jezik za sve imenice ima samo tri sklonidbe. Ablativ, odnosno ono što bismo danas nazvali instrumentalom, prema Appendiniju u prvoj deklinaciji, deklinaciji a-tipa, završava na –om u jednini (*s'Jakobom, s'vjetrom, s'danom ili s'dnevom, s'cjovjekom*) što se tiče muškog i srednjeg roda (*s'vremenom, s'staddom*), a na –ima (*s'Jakobima, s'danima ili s'dnevima, s'gljudima, s'vlastelinima ili s'vlastelima, s'vremenima*) ili –imi, s time da u svim paradigmama ima samo jedan primjer tog nastavka (*s'vjetrima ili s'vjetrimi*). Ono što je zanimljivo iz današnje perspektive, to je da zamjenicu što uvrštava u nepravilne imenice srednjeg roda (*scto – s'ciem ili s'cesa*). O drugoj imeničkoj sklonidbi govori da se ova sklonidba od drugih razlikuje svojim nastavkom –e za genitiv jednine, a odnosi se na vlastite imenice muškoga roda koje u nominativu završavaju na –a (*Andria*) ili vlastite imenice ženskoga roda s istim dočekom (*Marija, Ana*) ili opće imenica muškoga i ženskoga roda (*ovi sluga, ova riba*). Gotovo sve te imenice ne povećavaju broj slogova u množinskim padežima. U nominativu jednine završavaju na –a, –o ili –e, u ablativu na –om (*s'Andriom, s'Mariom, s'vojvodom, s'ribom*), dok u nominativu množine završavaju na –e, a u ablativu na –ama ili –ami (*s'Andriami, s'Mariami, s'vojvodami ili s'vojvodama, s'ribami ili s'ribama*). U ovu deklinaciju uvrštava i

²² Tada se smatralo da postoji slavenski nadjezik, a da su narodni jezici samo dijalekti, ruski, poljski, češki, ilirski itd.

nepravilne imenice *mati* i *kchi* te imenice *gospoda* i *djeza*. O trećoj i posljednjoj imeničnoj sklonidbi govori da toj sklonidbi pripadaju pravilne opće imenice koje u množinskim padežima povećavaju broj slogova i ženskoga su roda. U nominativu jednine ove imenice završavaju na jedan ili dva konsonanta (*pamet ili jakost*), a neke imaju dočetak –o (*pečao ('nesreća, bol, briga')*). Konsonantni dočeci u nominativu jednine jesu: –e, –d, –l, –n, –r, –s, –t, –v, ili –č, –rt, i–st dok u genitivu završavaju na –i što i jest značajka ove sklonidbe, a u ablativu završavaju na –i ili –ju, s time da u paradigmi prikazuje samo primjer *s'kreposti*. U nominativu, akuzativu i vokativu množine završavaju na –i, a u ablativu na –ima ili –ami ili –ama (*s'krepostima ili s'krepostami ili s'krepostama*). U kategoriji jednostavnih zamjenica moguće je uočiti da se u instrumentalu za *mi* daje samo stari oblik *s'nami*, dok su za zamjenicu *vi* navedeni i stari i novi oblici, tj. *s'vami, s'vama* kao i u Voltića. U tu kategoriju ubraja i zamjenicu *sebe* (*s'sobom*), dok još navodi posvojne, pokazne te upitne (*tko? tka? scto? – tki? tke? tka?, s'tkim? s'tkiem? s'tkom? s'ciem? – s'tkiemi? s'tkimi?*) i uzajamne zamjenice. Prikazuje i sklonidbu glavnih i rednih brojeva koji imaju pridjevsko-zamjeničke nastavke (–em, –im, –om). O prijedlozima govori da ima više vrsta ilirskih prijedloga, te da uz njih stoje i različiti padeži. O onima koji traže akuzativ s glagolima kretanja, a ablativ s glagolima mirovanja su *za* (*za strah, za mnom*), *pod* (*pod zakletvu, pod nogom*), *prid* (*idem prid sudca, govorim prid sudcom*), *nad* (*nad sve ostale, nad Petrom*), zatim navodi prijedlog *meghju* koji katkad stoji uz akuzativ, katkad uz ablativ (*meghju neprijatelje, meghju njima*) te prijedlog *sa* ili *s'* koji traži genitiv s glagolima kretanja, a ablativ kad znači 'sa' ili 'u društvu' (*Jesi li s gore, sa mnom, sve ti je to s tega*). U dijelu gramatike u kojem objašnjava sintaksu daje vrlo detaljan opis sintaktičkih funkcija svih padeža tako da prikazuje koji se primjeri vrsta riječi u kojim značenjima javljaju uz koje padeže te nudi primjere, pa tako o pridjevima koji traže ablativ kaže da su značenja obilja i nestašice (*pun, krcat: prod je pun scenizom; bogat: prodoli tekuchiem vodami bogate*). U Della Belle se bogat nalazi i uz ablativ s

prijedlogom *s'* koji odgovara talijanskome *con*, *da* i *di* (*bogat s scivotinom, a basctinami. Međutim, obično se ispušta pa se kaže: bogat ochinstvom ili djedinom; pojen ili napojen: napojen vinom; plodan: pogla scitom plodna; sit: sit hgljebom* itd.), zatim kaže da ablativ traže svi pridjevi ili participi koji se tvore od glagola koji znače povećavanje, smanjivanje, odijevanje, razodijevanje, raspršavanje, ukrašavanje, uljepšavanje, dugovanje i zaduženost (*obuchen grimizom, odjecha zlatom i svilom izpisana, posut prahom, livade liepiem cvijechem urescene, obdaren bistrom pameti* itd.) te značenje prednosti (*veći sam od tebe ramenom, viši sam od tebe glavom*). Zatim navodi koje vrste glagola u kojem značenju mogu stajati uz koji padež pa za glagole koji mogu stajati uz besprijedložni ablativ označuju sadržaje 'puniti', 'obdariti', 'ukrasiti', 'uljepšati', 'optužiti', 'spočitati', 'pokriti', 'klevetati', 'odjenuti' i 'nakrcati', te u napomeni navodi da ne bi bilo pogrešno ovoj glagolskoj vrsti pripisati i mnoge druge glagole koji, osim svojega akuzativa-pacijensa, imaju i ablativ sredstva ili načina koji uvodi izrečeni ili neizrečeni (podrazumljivi) prijedlog *s* (*tvoriti štogod s hitrinom; trajati danke s veseljom i s radosti; posjeći štogod sjekirom ili nožem; ostrići što nožicom; probosti tkoga kopljem, mačem, sabljom*). Navodi također i ablativ povlastice (*ne obećava da ga hoće gospodarom učiniti; Nazva(t) ću ga Petrom ili Pavlom.*, itd.) te još navodi glagole s primjerima rečenica. (Appendini: 1808: 214 – 240). Nakon toga slijedi opis aktivnog i pasivnog participa u kojem daje i prikaz njihovih paradigmi na primjeru glagola uciti (*s'ucechim, s'ucechjom; s'ucilim, s'ucilom; s'ucenim, s'ucenom*).

8.3 ŠIME STARČEVIĆ – Nova ricsoslovica illiricska vojnicsoj mladosti krajicsnoj poklonjena. (1812)

Starčević padeže ne imenuje, već ih navodi po broju (Parvo, drugo, treche, csetvarto, pet i shesto). Za shesto padanje kaže: „U shesto padanje dolazi ime samostavno, i dionorics, kada ono samo oli s'ovim kojim, ili zaimenom dohodech zlamenuje, nacsin na koj, oli orudje, kojim shtogod biva ili se csini, ovo padanje ima prid sobom pridstavak sa s'izpustkom, ali brez izpustka, dali, koliko mi se csini ne potribuje svaki put i u svakom nacsinu dobro: kada ime ukazuje, nacsin, na koj shtogod biva, potribuje pridstavak brez izpustka prid imenom pocsimajuchim od s, x ali z, inacse s'izpustkom. Ako li orudje, kojim se shtogod csini, ukazuje, pridstavak se izpushta: ubio ga je kolce, umlatishe ga sikirom, udavichete rukom, dovatiche nogom, i ost. Dobro se veli i jedno i drugo...“ (Starčević: 1812: 83 – 84) Parvom prigibanju pripadaju sve imenice m roda koja završavaju na suglasnik te imenice s r koja završavaju na –e ili –o. Nastavak za jd. 6. padanja je –om (*s'gostom, sa selom*), a za vechbroj (mn.) je –im (*s'gostim, sa selim*). U bilješci objašnjava da se prema nastavcima 3. i 6. padež u mn ne razlikuju (D i I), osim po tome da uz I uvijek ide pridstavak s' koji nikad ne stoji uz 3. padež. Također objašnjava da pridstavak *sa* u 6. padanju „stoji prid imenom pocsimauchim od istog slova s ali x oli z postavlja se sa, inacse s' s'ispustkom (*s'csovikom, sa xenom, sa zubim, sa slovom*).“ (Starčević: 1812: 30) Drugom prigibanju pripadaju sve imenice muškog i ženskog roda koje završavaju na –a te vlastite imenice koje završavaju na –e ili –o (Marko, Janko), a u 6. padežu imaju nastavak –om u jednini (*sa xenom*) te –am u množini (*sa xenam*). Trechem prigibanju pripadaju sve imenice ženskog roda koje završavaju na suglasnički skup, a u 6. padežu završavaju na –i ili –iu u jednini (*s'milosti ili milostiu*), a u množini na –ima (*s'milostima*). U bilješci nakon ove deklinacije navodi da Relkovich zaostaje u shestom padanju navodeći stari nastavak –jum. Od pridjeva prikazuje izgled prigibanja na primjeru pridjeva

dobri (s'dobrim, s'dobrom – s'dobrim), a u poglavlju o brojevima navodi da se dekliniraju samo brojevi od jedan do pet te da se dekliniraju po pravilu deklinacije pridjeva. Što se tiče zamjenica, navodi samo osobne zamjenice te prikazuje njihove paradigme (*ja – mi, sa mnoom – s'nami; ti – vi, s'tobom – s'vami; on, ona, ono – oni, one, ona, s'njim, s'njom - s'njima*). Navodi, također, uz koje padeže stoje koji pridstavci (prijedlozi), pa kaže da shesto padanje pitaju: prid, pod, sa, s', za, medju, med, nad te navodi da ti prijedlozi ne stoje samo uz taj padež. U poglavlju o sintaksi navodi preko 100 glagola koji često traže šesti padež, kao npr. klimati glavom, bacati se kamenjem, pobratiti se s'nepriateljom, micati uhom, cokotati zubim itd. te u bilješci navodi da svaki glagol koji se može pitati s'kim ili s'čim potribuje 6. padanje. (Starčević: 1812: 94 – 95)

8.4 IGNJAT ALOJZIJE BRLIĆ – Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmatien, Slavonien, Serbien, Ragusa & c. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Für Teutsche verfasst und herausgegeben von Ignatz Al. Berlich. (1833)

U predgovoru svoje gramatike Brlić pojašnjava kako je došao na ideju da napiše vlastitu gramatiku pa tako govori da je u slobodno vrijeme bilježio primjedbe na Reljkovićevu gramatiku. Broj primjedbi je rastao te je Brlić shvatio da su njegovi komentari na neki način bolji od samoga Reljkovićeve djela, pogotovo za Slavonce koji žele naučiti njemački i obrnuto, stoga je odlučio nanovo napisati Reljkovićevu gramatiku, uz pomoć dotadašnjih dostupnih ilirskih gramatika te je došao do zaključka da je della Bellina gramatika izvor svih kasnijih gramatika, a isto tako da su te postojeće ilirske gramatike nedostatne za ispunjenje cilja učenja hrvatskoga jezika, stoga je odlučio napisati vlastitu gramatiku. Brlić navodi da ilirski jezik, kao i njemački i latinski, poznaje dva broja (jedinu i množinu), s time da spominje i dvojinu, ali

za nju kaže da ona možda nikada nije postojala u ilirskom dijalektu ili da se potpuno izgubila. Osim toga ilirski jezik također ima i tri roda (muški, ženski, srednji), a ilirski jezik, za razliku od njih, poznaje sedam padeža (nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, instrumental, lokativ) te time ova gramatika postaje prva gramatika u kojoj se opisuju sedam padeža u jednini i množini uključujući instrumental i lokativ te bez ablativa. U prvoj deklinaciji imenica (a-tipa) instrumental ima nastavke –om ili –em u jednini (*s'Pisarom, s'Mishom ili s'Mishem, s'Jarcem*) te –ih ili –ima u množini (*s'Pisarih ili s'Pisarima, s'Mishih ili Mishevih ili s'Mishima, Mishevima*), ali u bilješci navodi da se instrumental množine može tvoriti od sljedećih nastavaka: –ih (*s'pisárih, s'jarcevih, s'lyshnjácih*), –ima (*s'racima, sa siromasima, s'pertljázima*), –imi (*s'volovimi, s'csavlimi, s'krájljimi, s'cseshljevim*), –im' (*s'kerstjanim', s'cvytovim', sa sinôvim', s'meshtrim', s'kumôvim'*), –ma ili –mi (*s'mishevima, s'dydovma, s'gradóvma, s'cérvima, s'púxevma*). Ipak predlaže korištenje onih nastavaka koji se najčešće čuju u ustima ljudi, a to su –ih i –ima, ali da se, kako kaže, pjesnici mogu koristiti bilo kojim od navedenih nastavaka jer imaju pjesničku slobodu. Drugoj deklinaciji pripadaju imenice ženskoga roda, točnije one imenice koje u nominativu jednine završavaju na –a, a u genitivu jednine na –e, s time da se javljaju i neke imenice koje u N završavaju na –o (Tomo, Mato i sl.), a u instrumentalu jednine imaju nastavak –om (*s'vodom, sa slugom, sa smokvom*) te –ama u množini (*s'vodama, sa slugama, sa smokvama*). Ovdje bismo još mogli napomenuti da je ovo i prva gramatika u kojoj se sinkretiziraju D, L i I i to u množini druge i treće deklinacije, čime se razlikuje od ilirskih gramatika koje su težile zasebnim nastavcima za svaki od padeža, sve do pojave hrvatskih vukovaca, te je i na taj način Brlić ostavio velik trag na njih. U trećoj deklinaciji imenica (i-tipa), kojoj pripadaju imenice koje u genitivu jednine imaju završetak –i, u instrumentalu jednine imaju nastavak –ju ili –i (*s'kostju, kosti, s'mišlju, misli, s'pastircsadju, pastircsadi*), ali u bilješkama navodi da može imati četiri nastavka –i, –jom, –im ili –ju, s time da je nastavak –i zastario pa ga treba

izbjegavati, nastavak –jom se javlja u novijim ilirskim knjigama, ali ne i *u ustima ljudi*²³, stoga ga, također, treba izbjegavati, –im je moguće čuti samo *u ustima* starijih Dalmatinaca i Dubrovčana, a nastavak je –ju najčešći, posljedično tome i najbolji, stoga bi ga svi trebali koristiti. U množini instrumentala je nastavak –ima (*s'kostima, s'mislima*), ali neke riječi mogu imati i nastavak –ma (*rycsma ili rycsima*). Prema tome možemo zaključiti da propisuje starije nastavke, slijedeći slavonsku tradiciju, ali i novoštokavske. Osim toga prikazuje i sinkretizirane oblike D, L, I, ali zapisuje i njihove druge oblike što će biti svojstveno ilirskim gramatikama pa možemo reći da je ova gramatika na razmeđu tradicije i inovacije te će kao takva imati jak utjecaj na kasnije gramatičare 19. stoljeća. Što se tiče deklinacije pridjeva, pridjevi muškog i srednjeg roda jednine imaju nastavak –im ili –iem (*s'lypim, s'lypiem*), u ženskom rodu –om (*s'lypom*) te su u množini izjednačeni nastavci koji mogu biti –ima ili –iem (*s'lypima, s'lypiem*). Brojevi se dekliniraju slično kao i pridjevi, s time da su im nastavci u instrumentalu –yma, –ima ili –ma (*s'dvyma, s'trima, s'csetirma*). Redni se brojevi dekliniraju kao i pridjevi. Razlikuje sedam vrsta zamjenica, a to su osobne (*ja – mi, sa mnom ili s'menom – s'nami, s'nama; ti – vi, s'tobom, s'tebom – s'vami, s'vama*), povratne (*sebe – sebe, sa sobom – sa sobom*), posvojne i pokazne (koje imaju nastavke kao i pridjevi), odnosne (*scto, scta – s'csime, s'csim*), upitne (*tko? – s kime? s kim? s kiem?*) i neodređene. U poglavlju o prijedlozima navodi koji prijedlozi stoje uz koje padeže, pa tako navodi da uz instrumental stoje prijedlozi *medju, medj ili med* (*medju bratjom i dobrima ljudma*), *nad* (*nad nebom je Bog*), *pod* (*pod mojima nogama*), *pred ili prid* (*pred naucsiteljom*), *sa ili s'* (*sa sestrom*) i *za* (*za shljivikom*). U poglavlju o sintaksi padeža objašnjava da instrumentalom iskazuje sredstvo ili način, odnosno čime ili kako je što učinjeno (*on ga je sabljom (sa sabljom) posykao; novo se poznanstvo s'priateljstvom potvrđuje*), društvo, koje se iskazuje prijedlogom *s', sa* (*doshao je sa sestrom, a otishao s'bratom*), zanimanje (*on je*

²³ U ustima ljudi – u (svakodnevnom) govoru

kod mene pisarom bio), količina (*hiljadama je bacao*), rod ili pleme (*on je rodom Brodjanin*), mjesto (*putovao sam Macxarskom*), mjeru i razliku (*palcem dulji, visinom jednaki* itd.), pohlepnost (*pohlopnost za novcem*) ili žalost (*xalost za roditeljima*). Pridjevi koji najčešće stoje uz instrumental označavaju bogatstvo nečega (*plodna polja pscenicom, ljudi novcima bogati* i sl.) te također navodi glagole koji mogu stajati uz instrumental (*sluxiti se, micati, posuti, shkropiti, politu, razstaviti se, nacsiniti koga csim, postati kim, imenovati kim* itd.).

9. PREPORODNE (ILIRSKE) GRAMATIKE

Ilirski je pokret često tumačen kao jezični pokret koji je nastojao da materinska riječ dobije status književnog izraza, a to je razdoblje, promatrajući jezični razvoj, obilježeno rješavanjem određenih grafijskih pitanja, ponajprije onih u vezi s pisanjem palatalnih suglasnika, odnosno, temeljitom i kasnije široko prihvaćenom, grafijskom reformom. Osim na području grafije, ilirci su imali i velik utjecaj na prodiranje hrvatskoga jezika i u visoko školstvo omogućivši mu da postane službenim jezikom. Prva ilirska gramatika, koju je pod naslovom *Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga* objavio u Danici ilirskoj 1836. Vjekoslav Babukić, bila je najviše zaslužna za širenje Gajeve grafije, a na području morfologije propisivao je starije nastavke u oblicima množine, na čemu su kasnije insistirali svi predstavnici zagrebačke filološke škole. Među ilirske gramatike ubraja se i gramatika Antuna Mažuranića koja je 1839. objavljena u Zagrebu pod naslovom *Temelji ilirskoga i latinskoga jezika*, a za potrebe ovog rada korištene su još i gramatike *Grammatica della lingua illirica* Ivana Danila (1855), pisana talijanskim jezikom, koja pravopisom, slovopisom i morfološkim sustavom slijedi ilirsku normu, a u istom periodu napisana je i istoimena gramatika Andrije Stazića (1850), također pisana

talijanskim jezikom s ponekim promjenama, ponajviše promatrajući morfološki sustav.

9.1 VJEKOSLAV BABUKIĆ – Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga uredjena Věkoslavom Babukićem. (1836)

Babukić u svojoj gramatici navodi sedam padeža te ih imenuje, a također navodi da „u slavjanskom jeziku imademo dva vlastita padeža, najmre: Skazateljni ili Mjestelni, i Tvoriteljni, Orudeljni ili Društveni (Instrumentalis v. Sociativus).“ (Babukić: 1836: 19) Odmah nakon toga naglašava razliku prijedložnog i besprijedložnog instrumentala navodeći da „ako pri Sociativu nikakva nema predloga, Instrumental (Tvoriteljni) zove se, n.p. Na bojišću s bratom mojim, branil sam se mačem.“ (Babukić: 1836: 19) Nakon opisa padeža, nudi tablični prikaz morfoloških nastavaka svih padeža za sve tri deklinacije i, po uzoru na staroslavenski jezik, tri broja (jedinu, dvojinu i množinu).

Kratki pregled sklanjanjih imen samostavnih:

Sklanjanje I.:

1.	-, o / -, e	a	i, a / i, a
7.	om / em	ima	i / i

Sklanjanje II.:

1.	a	e	e
7.	om, um, u	ama	ami

Sklanjanje III.:

1. - i i
7. iom, jum, ju, i ima mi, jami

Ono što možemo uočiti je da Babukić u ovoj gramatici, na neki način, kombinira sve nastavke svih dotadašnjih gramatika hrvatskoga jezika s naglaskom na čuvanju tradicije, pa tako u prikazu instrumentala prve deklinacije (a-tipa) možemo uočiti arhaični nastavak –i za množinu, s time da u bilješci navodi da „padež 7. višeb. izlazi na –i (dugački); nekoja se i na –mi dokančaju n.p. mužmi, ljudmi“ što zapravo znači da gdjegdje preporučuje i kajkavski nastavak –mi umjesto arhaičnog (dugo) –i. U drugoj deklinaciji (e-tipa) možemo uočiti arhaični (staroslavenski) nastavak –u, kajkavski –um, ali i štokavski –om. Slična je situacija i kod prikaza treće deklinacije (i-tipa) u kojoj za jedninu nudi četiri moguća ostvaraja u instrumentalu jednine –iom (–jom) koji je dominirao u slavonskih jezikoslovaca u 18. stoljeću, zatim kajkavski nastavak –jom, ali i tradicionalni nastavci –ju i –i koji su prevladavali u svim hrvatskim gramatikama još od Kašića. Što se tiče deklinacije pridjeva, razlikuje dva „obraza“, jedan za neodređene, a drugi za određene pridjeve, te navodi da su nastavci u sedmom padežu neodređenih pridjeva –im, –ëm, –om ili –um za jedninu, a –i za množinu, dok su u određenih jednaki u jednini, a u množini su –imi ili –ëmi. Za brojeve navodi da se jedan sklanja po pravilu deklinacije pridjeva, a ostali drugačije (*dva, dva, dvë – dvima, ëma; tri – trimi, ëmi; četiri – četirimi, ëmi*). Razlikuje četiri vrste zamjenica, pokazne i posvojne sklanja kao i pridjeve, upitne (*kto? – čto? (što? kaj?), kim? – čim?*) i osobne (*ja – mi, menom ili mnom – name; ti – vi, tebom – vami*), s time da i povratnu zamjenicu *sebe* svrstava u osobne zamjenice (*sebom*). Navodi da neki prijedlozi idu samo s

nekim padežima, a neki idu uz više padeža, pa tako kaže da predlozi potrebujući 7. padež su *med, medj, medju; nad, nada; pod, poda; pred, preda; s, sa, so; za*, a predlog potrebujući 2., 4. i 7. padež je *za* koji treba 7. padež kad odgovara na pitanje: za kim, za čim? n.p. *Polomi noge za devojkami skačuć. Pogibe, cerče za vinom.*

9.2 ANTUN MAŽURANIĆ – Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike. (1839)

U dijelu gramatike o vrstama riječi te u poglavlju o imenicama, Mažuranić uspoređuje padeže hrvatskoga i latinskoga jezika navodeći da hrvatski jezik nema ablativa kao latinski, ali da ima dva padeža koji latinski nema, a to su lokativ (predložni padež) i tvoriteljni padež (*instrumentalis v. sociativus*) koji se u značenju posvema slaže s latinskim ablativom te odgovara na pitanja *kim?* ili *čim?* Nakon toga navodi pregled deklinacija imenica u ilirskome jeziku, s time da u bilješci navodi da je deklinacijske vrste i oblike preuzeo iz Babukićeve gramatike *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* te nudi tablični prikaz deklinacija:

Sklanjanje I.:

1.	-, o / -, e	a	i, a / i, a
7.	om / em	ima	i / i

Sklanjanje II.:

1.	a	e	e
----	---	---	---

7. om, um ama ami

Sklanjanje III.:

1. - i i

7. jom, ju, i ima mi, jami

Ipak, možemo uočiti nekoliko razlika koje se odnose na instrumentalne oblike druge i treće deklinacije, u kojima se kod Babukića javlja još nastavak –u (za jedninu deklinacije imenica e-tipa) i nastavak –iom (za jedninu deklinacije imenica i-tipa). Osim toga moglo bi se reći da je ostatak gramatike u kojem se prikazuju deklinacijske vrste jednak, čak Mažuranić koristi iste primjere za paradigme imenica (*jelen, perst, kralj, nož, junak, žena, zapoved* itd.), ali prikazujući i deklinacijske vrste latinskoga jezika usporedno s hrvatskim, možemo uočiti i to da mu uvijek uz latinske oblike ablativa stoje hrvatski prijevodi tih primjera u instrumentalu, pa bismo mogli reći da ipak ima više primjera za instrumentalne oblike nego u Babukićevoj gramatici (*stolom, pokratjenjem, gospodinom, cerkvom; stoli, gospodom, cerkvami, bogovi*), s time da se gdje gdje javljaju nastavci koje ne spominje u svojoj gramatici, a ne nalazimo ih ni u Babukićevoj (*ovcom – ovcam*). Što se tiče deklinacije pridjeva, kod njih možemo uočiti nastavke –im za muški i srednji rod, te –om za ženski rod jednine, a u množini svi oblici imaju jednak nastavak u instrumentalu –i. Brojevi se dekliniraju kao i pridjevi, ali se brojevi dva, tri i četiri dekliniraju drugačije (zbog dvojine) te imaju u instrumentalu nastavke –imi (*dvimi, trimi, četirimi*). Razlikuje pet vrsta zamjenica, pokazne (*ja – mi, menom ili mnom – name; ti – vi, tehom – vami*), odnosne, posvojne, koje sklanja kao i pridjeve, povratne (*sobom, sehom*) i upitne (*kto? – što? (šta? kaj? ča?), kim? – čim?*). u petom poglavlju „O predlogu“ Mažuranić prijedloge dijeli na one koje *potrebuju* koji padež, pa su tako u petoj skupini prijedloga oni prijedlozi koji stoje uz

instrumental, a to su *med ili medju, nad ili nada, pod ili poda, pred ili preda, s ili sa* te prijedlog *za*, ali ne nudi njihova objašnjenja u smislu kada koji prijedlog dolazi niti daje ikakve primjere. U posljednjem dijelu gramatike nudi nekoliko sintaktičkih pravila, ali je ta sintaksa prikazana vrlo siromašno pa se u njoj ne spominju nikakva pravila u vezi s instrumentalom.

9.3 ANDRIJA STAZIĆ – Grammatica della lingua illirica ad uso degli amatori nazionali e stranieri che bramano d'impararla. (1850)

Stazić svoju gramatiku piše talijanskim jezikom dajući vrlo detaljan opis instrumentala na morfološkoj i sintaktičkoj razini. Navodi da ilirski jezik ima šest padeža, ne razlikujući lokativ od dativa, te im daje talijanske nazive, a za šesti padež koristi naziv sociativ s time da u sintaksi sociativa navodi razliku sociativa i instrumentala navodeći da „kad subjekt uz sebe ima drugu imenicu, tj. kad radnju vrši zajedno s drugom imenicom osobe ili životinje, ova druga mora ići uz prijedlog *s* (otišao je s'ćerom), a kad subjekt vrši neku radnju sredstvom ili čime drugim, naziv sredstva ili druge stvari stavlja se u socijativ bez prijedloga *sa* ili *s* (otvarati kuću ključem).“ (Stazić: 1850: 235 – 236) Što se tiče morfologije instrumentala, za razliku od drugih illirskih gramatika, ne opisuje dvojinu prilikom prikazivanja paradigmi imenica te nudi samo jedno rješenje za instrumentalne nastavke, a to su za jedninu prve deklinacije (a-tipa) –om (*s'Antonom, s'brodom*) ili –em kada je riječ o imenicama s palatalnim završetkom (*s'znanjem*), a –ima za množinu uz navođenje i duge množine s umetkom –ov– (*s'Antonima, s'brodovima, s'znanjima*). Zanimljivost je ta da u ovu deklinaciju uvrštava i „imenicu“ *što/šta (s'ćiem, čim)* te još u bilješkama za prvu deklinaciju navodi pod bilješkom br. pet da „socijativi završavaju na – ma, a ne na – mi ili – mam, kako su neki moderni počeli pisati.“ (Stazić: 1850: 56) želeći se time vjerojatno udaljiti od dijalektalnih utjecaja na jezik (kajkavci

imaju nastavak –mi). Što se tiče druge deklinacije (e-tipa) navodi nastavak –om (*s'Mariom, s'poglavicom*) za jedninu te –ama (*s'Mariama, s'poglavicama*) za množinu s pokojim nastavkom –ima (uglavnom za vlastite imenice koje završavaju na –e, npr. *Jure – Jurima*). Za treću deklinaciju navodi da u jednini može imati dva nastavka –iu i –ju²⁴ (*milostiu, kostiu, karvlju, mišlju*) očito ih razlikujući prema promjeni epentetskog –l, dok je za množinu nastavak –ima. Razlikuje dvije vrste zamjenica, osobne (*ja – mi, mnome ili sa mnom – s'nami, s'nama; ti – vi, s'tobom – s'vami*) te zamjenice koje nemaju množinu (*tko, tkomu-tkodirdrago*²⁵; *s'tkim, s'tkimu-tkodirdrago*), dok ostale, ono ští bismo danas nazvali zamjenicama, uvrštava ili u pridjeve (posvojne pridjeve, članove pridjeva, indikative) ili brojeve (sav). Navodi deklinaciju određenih i neodređenih pridjeva, s time da se u paradigmama razlikuju samo u N jd. muškog roda (*mudar – mudri*), a u instrumentalu izgledaju: *s'mudriem, s'mudrom, s'mudriem – s'mudriema ili –ima*, a brojeve deklinira kao i pridjeve. Za prijedloge koji stoje uz sociativ kaže da je to *medju*, za kojeg kaže da „kod glagola stanja hoće ablativ, a znači: Postojanje predmeta između dviju stvari, ili između ljudi, kao (među visokim kućam, vide se široke ulice)“, te navodi oblik *med* koji „ima isto značenje kao *medju*, ali se ne koristi u Dalmaciji.“ (Stazić: 1850: 327) Osim toga javljaju se i prijedlozi *nad, nada* koji ima sljedeća značenja: 1. Mjesto koje je nadređeno drugome, npr.: "*Klis bieli se na glavici nad Solinom*"; 2. Da je neka stvar iznad nekoga ili nečega, kao: "*nad posteljom visi propeće*", *pod* koji označava mjesto gdje se nešto nalazi, i vrijeme u kojem se nešto dogodilo ili ovisnost jedne stvari o drugoj "pod stablom u hladu se igraju dieca", *pred ili prid, pride* koji znači pred kim, ili čemu (*Moli Boga prid Gospom*). Za prijedlog *sa, s', su, so* kaže da se ne razlikuju u značenju, već malo u upotrebi, a ima značenje društva (*čoban sit s'čobanicom; priatelj razgovara se s'priateljem*) kada imenica počinje sa *s*, koristi se *sa* (*sa stavom, sa slugom*). U

²⁴ U bilješci Stazić navodi da je te nastavke preuzima od Brlića.

²⁵ *chicchessivoglia*

složenicama pojedini hrvatski i srpski književnici upotrebljavaju "so", mjesto "sa", kao: "součenik, sodielovati"; ali ova je uporaba liturgijska i ruska. Također navodi i da se pred riječima koje počinju na *s* ponekad se izostavlja prijedlog *sa*: „Kojuje bio pripratio, i ponio sobom“; „Uzeše ga sobom“. (Stazić: 1850: 333) Još navodi i prijedlog *za* koji može značiti iza "pukao je ardjav glas za moiem priateljem" ili nakon: "Za grubiem doće i liepo vrieme".

9.4 IVAN DANILO – Grammatica della lingua illirica. (1855)

U prvom dijelu gramatike Danilo navodi koji su sve padeži u ilirskome jeziku te navodi da ih ima sedam, a instrumental naziva *il sociativo (družiteljni)*. Navodi da postoje tri vrste deklinacija koje se razlikuju po genitivnom nastavku u jednini imenica, nakon čega daje tablični prikaz deklinacijskih nastavaka:

Sklanjanje I.:

1.	-, o, e	a	i, a
7.	om / em	ima	i, ima

Sklanjanje II.:

1.	a	e	e
7.	om	ama	ami, ama

Sklanjanje III.:

1.	-	i	i

7. ju, i, jom ima imi, jami

Ipak, možemo uočiti nekoliko razlika koje se odnose na instrumental, što se tiče ilirskih gramatika. Može se primijetiti da su u množini prve deklinacije imenica (a-tipa) javlja noviji nastavak –ima uz stariji –i, premda u paradigmama prikazuje samo stariji nastavak (*jeleni, seli, polji*). U deklinaciji imenica e-tipa možemo uočiti da je otklonjen nastavak –um, koji je bio svojstven ilirskim gramatikama, te uvođenje novijeg nastavka –ama u množini uz stariji –ami, premda, kao i u prvoj deklinaciji, taj noviji nastavak ne prikazuje u paradigmama imenica (*ženami*). U trećoj deklinaciji se može uočiti umetnuto –i pred tradicionalnim nastavkom –mi, pa on sad zvuči –imi (*stuarimi, žučimi*). Razlikuje šest vrsta zamjenica, a to su osobne (*ja – mi, mnog ili manom – nami; ti – vi, tobom – vami*) u koje uvrštava i povratnu zamjenicu (*sebe – sobom*), upitne (*tko? – što? kaj? ča?; tkim – čim*), zatim pokazne, određene i neodređene koje se sklanjaju po jednakom principu, a u instrumentalu jednine imaju nastavak –im za muški i srednji rod, a za ženski rod –om, u dvojini je nastavak –ima, a u množini –imi za sve rodove. Pridjevi se sklanjaju po pravilu pridjevsko-zamjeničke deklinacije, što znači da imaju nastavke kao i pokazne, određene i neodređene zamjenice (*lěpim, lěpom – lěpima – lěpimi*). U poglavlju o prijedlozima navodi uz koje padeže stoje koji prijedlozi pa tako navodi da uz instrumental stoje prijedlozi *spram, s ili sa, med, medj ili medju, pod ili poda, nad ili nada, pred ili preda* te prijedlog *za*, ali ne navodi primjere. U poglavlju o sintaksi objašnjava sintaktičke funkcije svakog padeža pa za instrumental kaže da označava društvo ili sredstvo te najčešće stoji s prijedlogom *s ili sa*. Navodi glagole koji često stoje uz instrumental, a to su neki prijelazni glagoli (*potvoriti, kleti, kuditi, ukoriti itd. – Ukorili su Petra lažju.*), neprijelazni glagoli (*klimati, micati, mahnuti, vonjati itd. – klimati glavom, miče nogom*), povratni glagoli (*služiti se, okoristiti se, kleti se itd. – kune se dušom*), instrumental može označavati sredstvo (*nalio je sud vodom, posuo je žitnicu pšenicom*), titulu

(*učinili su Petra banom*), imenovanje ili profesija (*Sava je postao županom; kad budeš čověkom*), mjesto putovanja (*putujuć Dalmaciom*), porijeklo (*rodom Zadranin*), razliku (*podlanicom višji od Tvertka*), plodnost ili bogatstvo (*bogat snagom, opojen oholostju*), a kad stoji uz prijedloge onda označava društvo (s prijedlogom s ili sa) ili mjesto sa statičnim glagolima (uz ostale prijedloge).

10. FILOLOŠKE ŠKOLE 19. STOLJEĆA

Od 50-ih godina 19. pa sve do kraja stoljeća traje razdoblje koje je obilježeno borbom pojedinih filoloških škola. Riječ je o zagrebačkoj školi, koja u osnovi slijedi jezičnu i grafijsku koncepciju iliraca, zatim riječkoj, koju je predvodio Fran Kurelac, i zadarskoj filološkoj školi, koja se još naziva i zadarski jezično-književni krug, na čelu s Antom Kuzmanićem. Tim su se filološkim školama pridružili i tzv. hrvatski vukovci koji se pojavljuju krajem 19. stoljeća. Filološke su škole nastojale riješiti jezična pitanja nudeći svoje obrasce za rješenje pojedinih problema koje ilirski pokret nije uspio riješiti. Rasprave su se vrtjele uglavnom oko odnosa prema neštoškavskom, prvenstveno kajkavskom, književnom jezičnom naslijeđu, odnosno kako na najbolji način dokončati štokavsko ikavsko-ijekavsko dvojstvo.

10.1 ZADARSKA FILOLOŠKA ŠKOLA

Zadarska je filološka škola nakon dosta polemika prihvatila Gajevu grafiju međutim, ostali su uporni u uporabi štokavske ikavice kao osnovice za hrvatski književni jezik. Smatrali su da za književni jezik treba odabrati jedan dijalekt, a s obzirom na to da je kod Hrvata najrasprostranjenija štokavska ikavica, smatrali su da bi ona trebala biti osnovica književnom jeziku. Predstavnici zadarskog jezičnog-književnog kruga bili su okupljeni oko časopisa

Zora dalmatinska. Oni su zagovarali dosljednu ikavicu i južni (dalmatinski) slovopis. Osim Ante Kuzmanića, u tom su krugu aktivno djelovali Šime Starčević, Ignjat Alojzije Brlić te Stjepan Ivičević.

10.2 ZAGREBAČKA FILOLOŠKA ŠKOLA

Zagrebačka je filološka škola u osnovi slijedila jezičnu i grafijsku koncepciju iliraca, a ono što joj je davalo znatnu premoć nad riječkom i zadarskom je bio dobro organiziran jezikoslovni program te normativni priručnici čiji su autori bili pobornici ove škole. Adolfo Veber Tkalčević autor je prve hrvatske sintakse djelom *Skladnje ilirskoga jezika* (1859), ali i gramatike *Slovnice hèrvatske* (1871), Bogoslav Šulek zadužio nas je svojim leksikografskim radom (*Hrvatsko-njemačko-talijanskim rječnikom znanstvenoga nazivlja* iz 1874. godine) te Antun Mažuranić svojom gramatikom *Slovnica hèrvatska* (1859) Osim Veberove *Slovnice* za potrebe ovog rada korištena je i gramatika *Grammatica della lingua slava (illirica)* (1873) koja je po koncepciji bila bliska gledištima zagrebačke filološke škole

10.2.1. ADOLFO VEBER (TKALČEVIĆ) – Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije. (1859)

Skladnja ilirskoga jezika iz 1859. godine, prva je hrvatska sintaksa objavljena kao posebna knjiga. Još je značajnija zbog toga što se dotad područje sintakse u gramatikama uglavnom zanemarivalo, odnosno nije joj se davalo previše pažnje. Veberova *Skladnja* podijeljena su na tri dijela (odsěka) pod nazivima *Skladnja slaganja*, *Skladnja dèlovanja* i *Skladnja poredanja* te

Dodatak, a za potrebe ovog rada najvažniji je drugi dio u kojem objašnjava sintaksu padeža ilirskoga jezika. Navodi da postoji sedam padeža u našem jeziku: Nominativ, Genitiv, Dativ, Akuzativ, Vokativ, Prepozicional i Instrumental te objašnjava svaki od padeža zasebno, a za instrumental govori da je „padež orudja ili sredstva“, odnosno „sve ono, čim se tko služi, da drugo što postigne, bilo ono tjelesno ili duševno (*operu vodom opaljene kermke*)“. Zatim, u instrumentalu može biti subjekt bivše aktivne izreke; n. p. Još ranije bēhu se pojavili spomenici serbski, prepisani Nikolajevićem. Prema Veberu postoje još vremenski instrumental (*Usta valja marljivo izpirati, osobito jutrom, večerom i poslije jela*), načinski instrumental (*Bolje je s pametju nego sa snagom raditi; S praznom rukom nikad čovek nije pristao.*), instrumental uzroka (*Nēki pišu, da je cesar nēmački, ganut prelēpim dočekom, pripravljenim sebi od Boleslava, darovao mu tituo kraljevski.*), instrumental kojim se naznačuje razlika „medju prisposobljenimi stvarmi“ (*...nadvisuje stasom...*), instrumental kojim se naznačuje, „da se je što u drugo promēnilo“ (*Da Bog da prometnula mi se leturdjija žabom kornjačom!*). Zatim govori da se u instrumental „metje predikat u aktivnih i passivnih izrekah“ (*Nek zovu i loncem, samo nek ne razbiju; I Bog se imenom zove.*), pa navodi da instrumental objekta zahtevaju ovi pridavnici: bogat, opojen, plodan, ponosit, obilan, itd. Nadalje nabraja sve glagole koji mogu zahtijevati instrumental, npr. „Svi neprelazni glagolji, koji znače: krenuti koju stvar s mēsta na mēsto (micati, tresti, mahati, zavernuti, zavertēti, lupiti itd.)“ ili npr. „instrumental stvari, koja pobliže označuje činjenje, zahtevaju ovi povratni glagolji (gizdati se, hvaliti se, hvalisati se, kleti se itd.)“. U sljedećem poglavlju navodi prijedloge s kojima može stajati instrumental pa tako navodi prijedlog *s* koji kada zahtijeva instrumental može značiti način (bori se s velikom hrabrostju), društvo (*evo mi smo s vami, izadje šetat s ocem*), protivnika (*Ja se pravdam s bratom za otcevinu.*), vrijeme koga čina (*Uskoci su s Turakah već bili ostavili pradomovinu svoju.*) ili objekt čina (*Činovnici imadu posla upravo s pukom.*). Prijedlog *med* (*medju*) znači, u kakovu savezu stoji

jedna stvar s drugom (*Med vojskom je velik nered; Med menom i tobom velika je razlika u mislih.*), prijedlog *nad* znači, da je što uzvišenije od čega, da je uprav vèrh njega, ali da se ga nedotiče (*Nad vodom visi magla; Gerci bijahu narod nad narodi.*), prijedlog *pod* znači, da je što niže od čega, da je uprav pod njim, ali da se ga može i doticati (*Pod stolom podastroh sagove; Vije se pod vètrom kao terska; Pod turskim carem ima mnogo Hervatah i Serbaljah.*), *pred* znači, da je što na kojem mèstu pèrvo, a za njim ide drugo (*Pred kućom se igraju deca.*) i prijedlog *za* koji zahtijeva instrumental kada znači objekt, za kojim tko teži (*Uskoci Turke svagda opaze, pa onda udri za njimi u potèru.*), *iza* (*Za zidom sakriveni su vojaci.*) ili da tko ide u vremenu i u redu po drugom kojem (*Za dobrim se konjem bat čuje.*). Bez obzira na to što Veberova „gramatika“ nema morfološki prikaz imenskih riječi pomoću kojeg bismo mogli vidjeti nastavke za instrumental, vrlo ih lako možemo iščitati zbog velikog broja primjera koje nudi u sintaktičkim opisima instrumentala, pa tako možemo uočiti da su mu nastavci imenica a-tipa deklinacije –om (*stolnjakom, mesom*) ili –em (*Nikolajevićem, perjem*) za jedninu, a –i za množinu (*darovi, narodi*). Za imenice e-tipa deklinacije, nastavak je –om za jedninu (*slamom, vodom, itd.*), a –ama (*rukama, nogama*) ili –ami (*kitami, mukami*) za množinu. Što se tiče deklinacije imenica i-tipa tu su nastavci za jedninu –ju (*izversnostju, pametju, solju, noću, pogibelju*) dok za množinu nije uočen oblik u instrumentalu.

10.2.2. DRAGUTIN PARČIĆ – *Grammatica della lingua slava (illirica)*. (1873)

Parčić²⁶ se u svome gramatičkome radu oslanjao na gramatike predstavnika zagrebačke filološke škole (Morić-Mohorovičić: 2016). U slavenskom jeziku, osim jednine i množine, Parčić navodi da još imamo dvojину, koja zadržava starinski oblik nešto izmijenjen. U svakom broju numerirano je sljedećih sedam padeža: nominativo, genitivo, dativo, accusativo, vocativo, locativo i istrumentale. U bilješci navodi da su lokativ i istrumental uvijek popraćeni nekim prijedlogom, stoga se nazivaju i prijedložnim, a prevodi se na talijanski prefiksom imena s prijedlogom *in*, *nel*, odnosno prefiksom imenice s prijedlogom *s*, *col* (za istrumental). Parčić navodi da postoje tri deklinacije, tj. različiti oblici fleksije slavenskih imenica, a to su prva deklinacija, kojoj pripadaju sve imenice koje u G završavaju na –a (a-tip), a one u istrumentalu jednine završavaju na –om (*golubom*, *brodom*) ili –em (*kraljem*, *nožem*), na –i u množini, s time da množina može biti duga ili kratka (*golubi/golubovi*, *brodi/brodovi*, *kralji/kraljevi*, itd.) te –ima u dvojini (*bocima* – od imenice bok). U ovu deklinaciju uvrštava i nepravilnu imenice dan koja ima drugačije nastavke u istrumentalu jednine, –om (*danom*, *dnevom*) ili –ju (*danju*), u dvojini –ima (*danima*, *dnevima*) te –i u množini (*dani*, *dnevi*). Usto navodi da neke imenice ove deklinacije u ovom padežu imaju završetak –mi ili –im u množini (*zubmi ili zubim*; *prstmi i prstim*, *nožmi i nožim*). Drugoj deklinaciji pripadaju sve imenice koje u genitivu jednine imaju nastavak –e, a u istrumentalu završavaju na –om (*ribom*) u jednini, u množini na –ami (*ribami*), a –ama (*ribama*) u dvojini. Ovoj deklinaciji pripada i nepravilna imenica mati (*materom*, *materju*). Trećoj deklinaciji pripadaju sve imenice koje u genitivu jednine imaju nastavak –i, a u istrumentalu jednine imaju nastavak –ju (*stvarju*) ili –i (*stvari*) te u bilješci navodi da je moguć i nastavak –jom, u množini je –mi

²⁶ Više o životu i djelu Dragutina Parčića vidi u Morić-Mohorovičić: 2015.

(*stvarmi*), a dvojini –ima (*stvarima*) ili –ma (*stvarma*). Ovoj deklinaciji pripada i nepravilna imenica kći (*kćerju, kćeri, kćerjom; kćermi; kćerama kćerima*). Pridjevsko-zamjenička deklinacija u instrumentalu ima nastavak –im (za muški i srednji rod – *vrućim*) te –om (za ženski rod – *vrućom*) u jednini, –imi u množini (*vrućimi*), a –ima u dvojini (*vrućima*), a brojevi se sklanjaju kao i pridjevi. Što se tiče zamjenica razlikuje osobne (*ja – mi, mnom ili menom – nami (nama za dvojину); ti – vi, tobom – vami (vama za dvojину)*), povratne (*sebe – sobom*), posvojne, pokazne i upitne (*tko, ko, što, šta – kim, kiem, čim, čiem*). U poglavlju o prijedlozima navodi uz koje padeže idu koji prijedlozi, te ih samo nabraja (*s, sa, su; med, medju, nad, nada, pod, poda, pred, preda i za*), dok ih u poglavlju o sintaksi pobliže opisuje. Prijedlog *s* može izražavati društvo (*Došao sam s prijateljem i sa svom njegovom obitelji.*), način (*Sa zadovoljnošću opažam.*), protivnika (*Zametnuše rat s Turčinom.*) i vrijeme (*S vremenom ću doći.*), prijedlog *med, medju* označava odnos predmeta između sredstava prema drugima (*Sjedi mirno med braćom; Među nami i vami velika je propast*), *nad, (nada)* izražava položaj iznad bez kontakta s objektom (*Leti ptica nad kućom; Neima gospodara nad sobom*), *pod (poda)* označava mjesto, koje predmet zauzima ispod, ili na dnu drugoga (može čak biti s njim u dodiru) (*Sve je nestalno pod nebom; Šeće se pod velikim dubom; Zanemarena bijaše Dalmacija pod Mletvici i pod Napoleonom*), *pred (preda)* znači prednost jednog objekta nad drugim (*Ili sjedi il se šeće pred kućom*) te prijedlog *za* koji može označavati položaj iza (*Za kućom sjedi; Za zidom se šeće*), ideje koje se nižu jedna za drugom (*Išao je za njim u potjeru*) ili objekt čiji se gubitak ili nedostatak žali (*Svedjer uzdiše za njim, kao za rođenim bratom*).

10.3 RIJEČKA FILOLOŠKA ŠKOLA

Uvođenjem hrvatskog jezika u Rijeci 60-ih godina 19. stoljeća te poneseni preporodnom idejom slavenstva, pobornici su riječke filološke škole smatrali da osnovicu jeziku trebaju činiti oni elementi u hrvatskim tekstovima koji su zajednički većini slavenskih jezika. Riječka se škola zalagala za genitiv množine na nulti morfem, za dvojinu imenica i glagola, za oblike 1. lica prezenta tipa (ja), za starinske glagolske priloge i gerunde, za strogi korijenski pravopis te za mnoštvo pojedinačnih riječi koje su već u ono vrijeme bile posve zastarjele. Riječka filološka škola doživljava brz uspon zbog toga što su njezini članovi bili oduševljeni početnim idejama i zaneseno napadali zagrebačku filološku školu, ali ona ubrzo doživljava pad.

10.3.1. VINKO PACEL – Oblici književne hrvastine. (1865)

Pacel²⁷ je neko vrijeme bio zagovaratelj ideja riječke filološke škole, međutim on se u vrijeme pisanja ove gramatike nalazi, mogli bismo reći, na razmeđu riječke i zagrebačke filološke škole. Naime, to je moguće uočiti već u samom gramatičkom nazivlju, a isto tako to pokazuje i morfonološki pravopis. Zanimljiva je pak činjenica da se u G mn. imenica ne koristi slovom *h* kao grafijskim obilježjem dugoga *a* poput zagrebačke filološke škole. Nesinkretiziran oblik u D, L i I mn. imenica, a sinkretiziran u G mn. i L mn. pridjeva i zamjenica također je jedna od zajedničkih značajki sa zagrebačkom filološkom školom, ali i s riječkom (Katić: 2022). Ipak mogli bismo reći da Pacel napušta ideje riječke filološke škole te prihvaća koncepcije zagrebačke filološke škole kao i svi sljedbenici Frana Kurelca koji su s vremenom napustili njegovu jezičnu koncepciju.

²⁷ Više o životu i radu Vinka Pacela vidi u Katić: 2022.

Pod naslovom *Oblici književne hrvastine* Vinko Pacel je u Karlovcu 1865. godine objavio kratku gramatiku hrvatskoga jezika koju je podijelio na dvanaest poglavlja. Što se tiče deklinacija imenskih riječi u padežnom sustavu, primjećuje se zamjena mjesta lokativa i instrumentala, pa padežni niz glasi: nominativ, genitiv, dativ, akuzativ, vokativ, sociativ i lokativ. Imenom sociativ ističe se funkcija društva koja se (uz funkciju sredstva) njime izriče. Padeže ne definira, ali navodi padežna pitanja u obliku tablice. Pacel sklonidbu imenica dijeli prema rodovima te poddeklinacijama rodova, odnosno deklinaciju imenica muškog roda dijeli na one koje u N jd. završavaju na suglasnik i one koji završavaju na –o ili –e, deklinaciju imenica ženskog roda dijeli na one koje u N jd. završavaju na –a i na one koje završavaju na suglasnik, a imenice srednjeg roda dijeli na one koje u N jd. završavaju na –o ili –e te na one koji imaju krnji nastavak ili –o ili –e. Što se tiče broja, razlikuje jedninu, dvojину i množinu, pa tako iz njegove gramatike možemo iščitati sljedeće nastavke za instrumental. Deklinacija imenica a-tipa u instrumentalu jednine imaju nastavke –om (*jelenom*) ili –em (*ključem*), u dvojini je nastavak –ima (*jelenima, ključima*), dok u množini nastavci mogu biti –i ili –mi (*jeleni, jelenmi*) prem ačemu možemo zaključiti da nastavci pripadaju konzervativnomu sustavu, a ne revolucionarnomu što je preporuka riječke, ali i zagrebačke filološke škole. Deklinacija imenica e-tipa (imenice ženskog roda koje završavaju na –a) u instrumentalu jednine imaju nastavak –om (*ženom*), u dvojini –ama (*ženama*), a u množini –ami (*ženami*). Što se tiče deklinacije imenica i-tipa, one u instrumentalu jednine imaju nastavak –jom, –ju ili –i (*stvarjom, stvarju, stvari*), u dvojini je nastavak –ima, a u množini –mi (*stvarmi*) te u bilješci objašnjava te nastavke pa tako kaže da je nastavak –i „zapravo poluglas na kraju riječi koji je u hrvastini otpao, od –ijom otpade jom te ostade sam –i, a nastavak –ju je postao od –jom, izgubilo je naime –jom nosni izgovor.“ (Pacel: 1865: 11) Zamjenice dijeli na one s posebnim nastavkom (*ja – ni – mi, mnom ili menom – nama – nami; ti – / – vi, tobom – vama – vami; sobom*) i zamjenice s nastavkom koje u muškom i srednjem rodu

jednine imaju nastavak –em ili –iem, a u ženskom –om, u dvojini svi rodovi imaju nastavak –ima, a u množini –imi. Pridjevi se sklanjaju tako da u muškom i srednjem rodu instrumentala jednine imaju nastavak –im (*žutim*), a ženskom rodu –om (*žutom*), u dvojini je nastavak –ima, a u množini –ima za sve rodove. Nepromjenjive vrste riječi kao ni sintaksu Pacel ne objašnjava u svojoj kratkoj gramatici.

10.4 HRVATSKI VUKOVCI

Za vrijeme djelovanja hrvatskih vukovaca, pitanje dijalektalne osnove za književni jezik još uvijek nije bilo riješeno, a oni su podržavali novoštokavski jekavski dijalekt, koji je zapisao Vuk Stefanović Karadžić, a opisao Đuro Daničić te su zagovarali fonološki pravopis. Jedna od prvih vukovskih gramatika objavljena je 1867. u Beču pod naslovom *Grammatica della lingua serbo-croata (illirica)* Petra Budmanija, a to je i prva gramatika u kojoj se spominje naziv srpsko-hrvatski. Mirko Divković bio je jedan od najplodnijih hrvatskih gramatičara koji se u kasnijim izdanjima svojih gramatičkih spisa sve više priklanja hrvatskim vukovcima. U svojem je prvom izdanju morfologije pod naslovom *Hrvatske gramatikle I. dio. Oblici* (1879) izrazito opterećen staroslavenštinom. Svoju prvu sintaksu objavio je 1879. pod naslovom *Hrvatske gramatike II. dio. Sintaksa za škole* (1881) te je to bila druga sintaksa hrvatskoga jezika objavljena kao posebna knjiga. Za potrebe ovog rada korištena je i *Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* (1899) Tome Maretića koju mnogi smatraju najboljom i najutjecajnijom gramatikom hrvatskoga jezika uopće.

10.4.1. MIRKO DIVKOVIĆ – Hrvatske gramatike I dio. Oblici : za srednje i nalik im škole. (1879)

Divković u ovoj gramatici objašnjava samo promjenjive vrste riječi te navodi da hrvatski jezik ima dva broja i sedam padeža: Nominativ (imeniteljni), Genitiv (roditeljni), Dativ (dateljni), Akuzativ (tužiteljnj), Vokativ (zvateljnj), Lokativ (mjestnj) i Instrumental (tvoriteljnj) te razlikuje trovrstni deklinacijski sustav (nominalni – imenički, pronominalni – zamjenički, složeni pridjevsko-zamjenički). Nominalni deklinacijski sustav dijeli na pet vrsta deklinacija od kojih prvoj deklinaciji pripadaju imenice muškog roda koje u N završavaju na suglasnik ili na –o ili –e, a u instrumentalu te imenice imaju nastavak –om (*golubom, jasenom*) ili –em (konjem) u jednini te –i (golubi, jaseni, konji) ili –ima (*golubima, jasenima, konjima*) u množini. U bilješci navodi da su se u govoru izjednačili padeži D, L i I te glase na –ima, a da knjiga hrvatska poznaje osim tih oblika i starije, u kojima svaki od tih oblika ima svoj nastavak D –om, L –ih, I –i. Drugoj deklinaciji pripadaju imenice srednjeg roda koje završavaju na –o iza tvrdog i na –e iza j ili mekog suglasnika u N jednine, a u instrumentalu imaju jednake nastavke kao i imenice prve deklinacije. Trećoj deklinaciji pripadaju imenice ženskog roda koje u N jednine završavaju na –a, a u instrumentalu na –om (*ribom*) u jednini te –ami ili –ama (*ribami, ribama*) u množini. Imenice ženskog roda koje završavaju na suglasnik u N jednine pripadaju četvrtoj deklinaciji, a one u instrumentalu jednine imaju nastavak –i (*kosti*) ili –ju (*kostju ili košču*) te –mi ili –ima u množini (*kostmi, kostima*). Posljednjoj, petoj, deklinaciji pripadaju imenice kojima osnova završava na –n (*imenom – imenima*), –t (*tanetom – tanetima*), –s (*tielom – tjelesima*) ili –r (*materom – materami, materama; kćeri, kćerju – kćeri, kćerima*). U nominalni deklinacijski sustav uvrštava još i osobne (ja – mi, mnom– nami, nama; ti – vi, tobom – vami, vama) i povratne zamjenice (*sebe – sobom*). U pronominalni deklinacijski sustav uvrštava uglavnom zamjenice (upitne: *tko – kim*, posvojne,

pokazne i nepravilne: *što – čim*) i pridjev sam koji imaju nastavke –im za muški i srednji rod jednine, –om za ženski rod jednine te –imi za muški i srednji rod množine, a –ima za ženski rod množine.

10.4.2. MIRKO DIVKOVIĆ – Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu. (1881)

U drugom dijelu gramatike, u kojem objašnjava sintaksu, Divković daje detaljan prikaz svakog padeža u besprijedložnom i prijedložnom obliku objašnjavajući sintaktičku funkciju padeža. Tako za besprijedložni instrumental kaže da može označavati prostor (*Ševe ptice nebom lete; Dunavom plovi lađa lagana.*), vrijeme (*Ona će je zorom okupati; Nedjeljom i svecem izlazio bi s njime u šetnju.*), oruđe (*Soko perjem leti, a ne mesom; Glavom maše, zubima škrguće; Vlada malom Gorom Crnom; Kada vrba groždem rodi, suhi javor jabukama.*), mjeru i razliku (*Glavom viši. Sve je kolo glavom nadvísila.*), energičnost (*Dok planine snijegom zapadoše; Koji se kamen često premeće, ne će mahovinom obrasti.*), način (*Novica se grohotom smijaše; Kradom do nje dođe; Ljubi Gospoda Boga svojega svijem srcem svojijem i svom dušim svojom i svom misli svojom.*), pojačanje (*Vikom više po gori zelenoj; Golubi gukom gukahu.*), uzrok (*Ono se (Smederevo) osobito slavi bijelim groždem.*), suživanje (*Velik tijelom, a malen djelom; Ne budite djeca umom.*), pratnju (*Srećom njegovom onaj ga dan ne zatvore.*), cilj ili svrhu (*Koji narodnim poslom idu.*) te može biti predikatni proširak (*Ko se ovcom učini, kurjaci ga izjedu; Svaka je dobra djevom, no da je vidimo nevom.*). Što se tiče prijedložnog instrumentala, on stoji s prijedložima među, nad, pod, pred kad odgovara na pitanje gdje (*među njima bunar; Nad njima se tri oblaka viji; Pod čadorom leži ranjen junak; Ostavi ondje dar svoj pred oltarom.*) ili u prenesenom značenju (*Gorom jezde, međ sobom govore; Niko dosad nije bio nada mnom gospodar; I ja sam čovjek*

pod vlasti i imam pod sobom vojnike.). Može stajati s prijedlogom s, sa, su kad označava društvo ili zajednicu te navodi da je ovo značenje u suprotnosti s izrazom bez čega (*Bolje je s mudrim plakati nego s ludin pjevati; Eto ti djevojke s ručkom; Eno čovjeka sa dvije glave.*), način (*Nije mi ga s voljom poklonio; Mnogi narod slušaše ga s radošću.*) i vrijeme (*S vremenom i sa slamom i mušmule zrenu.*).

10.4.3. TOMO MARETIĆ – Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. (1899)

Maretić u predgovoru navodi dijelove povijesnog razvoja određenih morfema pa tako navodi se „današnji oblici za D, L i I na –ama i –ima počinju razvijati u XV. stoljeću (ženama, junacima, volovima), a još je starije obilježje – i koje dolazi u instrumentalu kod nekih imenica (kosti, stvari) pored –ju koji je opći slavenski oblik (košću, stvarju).“ (Maretić: 1899: 2) U poglavlju o sklonidbi imenica navodi da hrvatski (ili srpski) jezik ima sedam padeža te objašnjava promjene u deklinacijama po rodovima. Prvo prikazuje deklinaciju imenica muškog roda koji u instrumentalu jednine imaju nastavak –om (*jelenom, Markom*) pred nenepčanim završetkom te na –em (*oračem, Milojem*) pred nepčanim završetkom, s time da u jednoj od bilježaka navodi da gotovo sve riječi koje su nekoć završavale na nepčani r mogu imati oba završetka, dakle i –om i –em (*pisarom, pisarem; pastrom, pastrem*, itd.). U množini je nastavak –ima (*jelenima, oračima*). Također, pozivajući se na djela Vuka Karadžića i Đure Daničića, govori kako neke riječi nikad nisu imale taj oblik (npr. konj –konjima), već je oduvijek bio nastavak –ma (Maretić: 1899: 149). Imenice srednjeg roda imaju jednake nastavke kao i imenice muškog roda, ali se one razlikuju u povećanju broja slogova jer se umjesto umetka –ov, umeću –n ili –t (*imenom, tanetom – imenima, tanetima*). Deklinacije imenica ženskog roda

razlikuje po broju slogova, pa tako kaže da se u prvoj deklinaciji imenica ženskog roda ne povećava broj slogova u jednini (*žena – ženom*), dok se u drugoj povećava broj slogova (*stvar – stvarju ili stvari*). Te ćemo deklinacije ipak razlikovati kao imenice e-tipa, koje, dakle, u instrumentalu jednine imaju nastavak –om, a u množini –ama (*ženama*), i imenice i-tipa koje u instrumentalu jednine mogu imati nastavak –ju ili –i, a u množini je nastavak –ima (*stvarima*). Osim toga, Maretić u svojoj gramatici navodi i dvojину u paradigmama, ali, po njemu, se sklanja samo u N, A i V. Razlikuje sedam vrsta zamjenica, a to su osobne (*ja – mi; mnom²⁸ ili mnome – nama; ti – vi, tobom – vama; on, ono, ona – oni, ona, one, njim ili njime, njom ili njome – njima*), povratne (*sebe – sobom*), upitne (*tko? što? – kim, kijem, kime, čim, čime*), zatim posvojne, pokazne, odnosne i neodređene koje se sklanjaju kao i neodređeni pridjevi, odnosno u instrumentalu jednine imaju nastavak –im ili –ijem za muški i srednji rod, a –om za ženski rod, dok u množini sva tri roda imaju nastavak –im ili –ijem. Razlika u određenim pridjevima je ta da se u množini, osim već spomenutih nastavaka, javlja i nastavak –ima. O brojevima kaže da se brojevi 5 – 90 ne sklanjaju, a 1 – 4 se sklanjaju kao pridjevi. U sintaksi padeža za instrumental prvo pojašnjava besprijedložni instrumental pa kaže da on često ima značenje mjesta kad odgovara na pitanje kuda? (*Dunavom plovi lađa; on otide zemljom i svijetom* itd.), može označavati vrijeme (*ona će je zorom okupati; cvijet koji se noću razvija* itd.), oruđe ili sredstvo (*povadi mu kliještima zube; desnom ga je rukom zagrlila; obaviše ga platnom* itd.), rijedak je instrumental uz trpne glagole (*koji su osvećeni Bogom Ocem*). Osim toga instrumental često služi kao dopuna pridjevima (*izobilan, siromašan, zadovoljan čime ili kime* itd.), dok kod glagola često stoji uz glagole činiti, postaviti zvati i sl. Što se tiče prijedložnog instrumentala, s njime se slažu prijedlozi *među, nad, pod, pred, za* koji uglavnom imaju mjesno značenje i odgovaraju na pitanje gdje? (*spavaše među dvojicom vojnika; nad njima se tri oblaka vijuju; pod čadorom leži ranjen vojnik;*

²⁸ U bilješci navodi da se ovaj oblik javlja uvijek iza prijedloga (*sa mnom, preda mnom*). (Maretić: 1899: 184)

pred kućama stojeći pjevaju, za gorom oganj gori) i prijedlog *s* koji s instrumentalom znači društvo i zajednicu (*tu je malo počinuo s vojskom; djevojke s vijencima na glavi*), ali, doduše rijetko, može označavati i oruđe ili sredstvo (*sa sabljama sanduk otesaše*) te još može označavati način (*sa suzama govoraše*), vrijeme (*Turci sa zorom iziđu iz Loznice*).

11. ZAKLJUČAK

Iako je prva hrvatska gramatika napisana 1604. godine velik je utjecaj latinskih gramatika doveo do toga da je instrumental, koji kao zaseban padež ne postoji u latinskom jeziku, imenovan tek početkom 19. stoljeća kada ga Appendini naziva pravim Ablativom također ravnajući se prema latinskome jeziku, a do tada se koristio kao redni broj, ovisno o poziciji u padežnom sustavu (šesti ili sedmi padež). Prvi naziv bez utjecaja latinskoga gramatičkog nazivlja koristi Josip Đurkovečki, autor kajkavske gramatike iz 1826. godine, dajući mu nazive pajdashnik, čime mu određuje osnovnu funkciju, a to je funkcija društva, ali i naziv orudelnik, kojom istovremeno označava i njegovu funkciju sredstva. Naziv instrumental prvi je upotrijebio Ignjat Alojzije Brlić u svojoj gramatici iz 1833. godine, koja je ujedno i prva gramatika hrvatskoga jezika u kojoj se opisuje sedam padeža u jednini i množini, uključujući instrumental i lokativ te bez ablativa. Osim navedenih naziva koristio se još i naziv tvoriteljni padež (u preporodnim gramatikama) te sociativ (preporodne gramatike i Pacel (1865) ili družiteljni padež (Danilo (1855)). Morfološki opisi instrumentala do kraja 19. stoljeća vrlo su različiti te je moguće zapaziti ujednačeni nastavak u jednini imenica a-tipa (-om/-em), a sedam različitih nastavaka za množinu (-imi, -ima, -i, -mi, -im, -ih, -ma). Kod imenica e-tipa moguće je uočiti tri nastavka za jedninu (-om, -um, -u) te tri za množinu (-ami, -ama, -am). Što se tiče deklinacije imenica i-tipa moguće je uočiti pet različitih nastavaka u jednini (-ju, -i, -jom, -jum, -am) i sedam u množini (-ami, -ima, -i, -ma, -imi, -mi, -jami). To

je uglavnom zbog velikog utjecaja svih triju narječja (Kašić – čakavsko i štokavsko; slavonski gramatičari, della Bella, Appendini, vukovci – štokavsko; kajkavski gramatičari – kajkavsko), ali i staroslavenskog jezika (preporodni gramatičari). Ipak, moguće je zaključiti da je sve morfološke nastavke u instrumentalu koje navodi Maretić u svojoj gramatici već opisao Kašić. Sintaktičke funkcije instrumentala uglavnom su opisane značenjem društva (kad se javlja prijedlog *s* ili *sa*) ili sredstva (besprijedložni instrumental) sve do Appendinijeve gramatike u kojoj se prikazuje detaljniji opis sintaktičkih funkcija ovog padeža te se nakon nje nastavlja detaljniji prikaz sintakse padeža, a time i sintaksa instrumentala. Slijedi tablica s morfološkim prikazom instrumentala do kraja 19. stoljeća koje je moguće uočiti u gramatikama hrvatskoga jezika. U tablici se zbog tehničkih razloga ne navode autori i naslovi gramatika, već godina izdanja.

Tablica 1.

Gramatika	Naziv padeža	Deklinacija a-tip		Deklinacija e-tip		Deklinacija i-tip	
1604.	Casum septimum	-om, -em	-imi, -ima, -i	-om	-ami, -ama	-yu	-ami, -ima, -i
1712.	Septimus casus	-om	-	-	-	-	-
1713.	-	-om, -em	-im, -i	-om	-	-iu	-ma
1793.	-	-om, -em	-im, -i	-om	-	-iu	-ma
1728.	Settimo caso	-om, -em	-ima, -imi	-om	-ami, -ama	-ju, -i	-ima
1761.	-	-om, -em	-ih, -ma	-om	-amma	-jom	-ima
1767.	Sedmi casus	-om, -em	-ih, -im, -ima	-om	-ami, -ama	-ju, -jom	-ima
1778.	7. padež	-om, -em	-ima, -imi	-om	-ami, -ama	-ju, -i	-ima, -imi
1783.	6. padež	-om, -em	-mi	-um	-ami	-jum	-mi
1790.	6. padež	-om, -em	-mi	-um	-ami	-jum	-mi
1826.	Pajdashnik, orudelnik	-om, -em	-i, -mi	-um	-ami	-jum, -am	-jami, -mi

1837.	instrumental	-om, -em	-i, -mi		-um	-ami		-jum	-mi, -ami	
1803.	7. padež	-om	-ima		-om	-ami, -ama		-ju, -i	-ima, -imi	
1808.	Ablativ	-om	-ima, -imi		-om	-ami, -ama		-ju, -i	-ima, -ami, -ama	
1812.	6. padež	-om	-im		-om	-am		-iu, -i	-ima	
1833.	instrumental	-om, -em	-ih, -ima		-om	-ama		-ju, -i	-ima	
1836.	Tvoriteljni, instrumental, sociativ	-om, -em	-ima	-i, -mi	-om, -um -u	-ama	-ami	-jom, -jum, -ju, -i	-ima	-mi -jami
1839.	tvoriteljni	-om, -em	-ima	-i	-om, -um	-ama	-ami	-jom, -ju, -i	-ima	-mi, -jami
1850.	sociativ	-om	-ima		-om	-ama, -ima		-iu, -ju	-ima	
1855.	Il sociativo, družiteljni	-om, -em	-ima	-i, -ima	-om	-ama	-ami -ama	-ju, -i, -jom	-ima	-imi -jami
1859.	instrumental	-om, -em	-i		-om	-ama, -ami		-ju	-	
1865.	Sociativ, instrumental	-om, -em	-ima	-i, -mi	-om	-ama	-ami	-jom, -ju, -i	-ima	-mi
1873.	instrumentale	-om, -em	-ima	-i, -mi	-om	-ama	-ami	-ju, -i, -jom	-ima, -ma	-mi
1879., 1891.	instrumental	-om, -em	-i, -ima		-om	-ama		-ju, -i	-ima	
1899.	instrumental	-om, -em	-ima		-om	-ama		-ju, -i	-ima	

12. LITERATURA

Izvori:

Appendini, Franjo Marija. Grammatica della lingua Illirica, u: Dizionario italiano, latino, ilirico. Dubrovnik, 1808.

Babukić, Vjekoslav. Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga uredjena Vjekoslavom Babukićem. Danica ilirska, II, 1836.

Brlić, Ignjat Alojzije. Grammatik der illyrischen Sprache, wie solche in Bosnien, Dalmatien, Slavonien, Serbien, Ragusa & c. dann von den Illyriern in Banat und Ungarn gesprochen wird. Für Teutsche verfasst und herausgegeben von Ignatz Al. Berlich, Ofen, 1833.

Danilo, Ivan. Grammatica della lingua illirica. Zadar, 1855.

della Bella, Ardelio. Istruzioni grammaticali della lingua illirica, u: Dizionario italiano, latino, ilirico. Venecija, 1728.

Divković, Mirko. Hrvatske gramatike I dio. Oblici : za srednje i nalik im škole. Zagreb, 1879.

Divković, Mirko. Hrvatske gramatike II dio. Sintaksa za školu. Zagreb, 1881.

Đurkovečki, Josip. Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen Slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzskoga jezika narodov (Kroatisch-Slavische Sprachlehre zum Nutzen der Slavonier und Gebrauche der übrigen auswärtigen Nationen). Pešta, 1826.

Jurin, Josip. Grammatica Illyricae juventuti Latino-Italoque sermone instruendae accomodata. Venecija, 1793.

Kašić, Bartol. Institutionum linguae Illyricae libri duo (Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige). Rim, 1604.

Kašić, Bartol. Osnove ilirskoga jezika u dvije knjige / autor Bartol Kašić; <prijevod s izvornika Sanja Perić Gavrančić>. -1. izd. IHJJ: Zagreb. 2002.

Kornig, Franz. Kroatische Sprachlehre oder Anweisung für Deutsche die kroatische Sprache in kurzer Zeit gründlich zu erlernen nebst beygefügtten Gesprächen und verschiedenen Uebungen..., Zagreb, 1790.

Kristijanović, Ignac. Grammatik der Kroatischen Mundart. Zagreb, 1837. Prijevod i pretisak: Gramatika horvatskoga narječja, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb 2012.

Lanosović, Marijan. Neue Einleitung zur Slavonischen Sprache mit einem nützlichen Wörter- und Gesprächsbuche, auch einem Anhang verschiedener deutscher und slavonischer Briefe und einem kleinen Titularbuche versehen. Osijek, 1778.

Maretić, Tomo. Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Zagreb, 1899.

Mažuranić, Antun. Temelji ilirskoga i latinskoga jezika za početnike. Zagreb, 1839.

Pacel, Vinko. Oblici književne hrvaštine. Karlovac, 1865.

Parčić, Dragutin. Grammatica della lingua slava (illirica). Zadar, 1873.

Relković, Matija Antun. Nova slavonska, i nimacska grammatika. Neue Slavonische und Deutsche Grammatik. Zagreb, 1767.

Starčević, Šime. Nova ricsoslovica illiricska vojnicskoj mladosti krajicsnoj poklonjena, Trst, 1812. Pretisak: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002.

Stazić, Andrija. Grammatica della lingua illirica ad uso degli amatori nazionali e stranieri che bramano d'impararla. Zadar, 1850.

Szentmártony, Ignacij. Einleitung zur kroatischen Sprachlehre für Deutsche. Varaždin, 1783.

Šitović, Lovro. Grammatica Latino-Illyrica ex Emanuelis. 1713. Pretisak: Zagreb: Mlade, udruga za istraživanje i proučavanje kulturno-povijesne građe; Ljubuški: Ogranak Matice hrvatske; Zagreb; Sarajevo: Synopsis, 2005.

Tadijanović, Blaž . Svaschta po mallo illiti kratko sloxeny immenah, i ricsih u illyrski, i nyemacski jezik. Magdeburg, 1761.

Veber (Tkalčević), Adolfo. Skladnja ilirskoga jezika za niže gimnazije. Beč, 1859. Pretisak prvoga izdanja: Zagreb. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje 2005.

Voltić, Josip. Grammatica Illirica, u: Ricoslovník illirickoga, italianskoga i nimacskoga jezika s' jednom pridpostavlienomm grammatikom illi pismenstvom: sve ovo sabrano i sloxeno od Jose Voltiggi Istranina. Beč, 1803.

Stručna literatura:

Deanović, Mirko. Talijansko-hrvatski rječnik. Školska knjiga: Zagreb. 2002.

Divković, Mirko. Latinsko-hrvatski rječnik: za škole. Naprijed: Zagreb. 1988.

Horvat, Vladimir. Bartol Kašić: otac hrvatskoga jezikoslovlja. Zagreb, 2004.

Katić, Marina. "Morfologija imenskih riječi u gramatici Oblici književne hrvaštine Vinka Pacela." Diplomski rad, Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet, 2022. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:092270>

Košutar, Petra. Slavonski jezični priručnici 18. stoljeća u europskom kontekstu. Radovi Zavoda za znanstveni i umjetnički rad u Požegi, 4. 88-104. 2015.

Maretić, Tomo. Jezik slavonskih pisaca (Rad JAZU), 1910.

Miličević, Marijana i suradnici. Njemačko-hrvatski i hrvatsko-njemački rječnik = Woerterbuch Deutsch-Kroatisch Kroatisch-Deutsch. Alfa: Zagreb. 2010.

Morić-Mohorovičić, Borana. Gramatičar Dragutin Antun Parčić. Doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Rijeka. 2015.

Morić-Mohorovičić, Borana. Parčićevo morfološko nazivlje u kontekstu morfološkoga nazivlja zagrebačke filološke škole. FLUMINENSIA, 28 (1), 69-81. 2016. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/161115>

Pandžić, Zvonko. Osnove hrvatskoga jezika = Institutiones linguae Illyricae / Bartul Kašić (Bartholomaeus Cassius) ; priredio, na hrvatski jezik preveo i komentarima popratio Zvonko Pandžić. Naklada Tusculum: Zagreb. 2005.

Quintilian, Institutio Oratoria: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/> (pristupljeno 17. lipnja 2023.)

Stankiewicz, Edward. Grammars and Dictionaries of the Slavic Languages from the Middle Ages up to 1850. An Annotated Bibliography. Mouton: Berlin. 1984.

Tafra, Branka. O jeziku Blaža Tadijanovića. U: M. Matković i D. Tadijanović (ur.), Zbornik radova o Vidu Došenu i Blažu. Osijek: JAZU, 1981.

Veselko, Nataša. "Razvoj hrvatskog jezika u 19. i 20.st.." Završni rad, Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet, 2011. <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:175332>

13. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI (*na hrvatskome jeziku*)

U ovome se diplomskome radu prikazuju opisi instrumentala u gramatikama hrvatskoga jezika od prve hrvatske gramatike *Institutionum linguae Illyricae libri duo* Bartola Kašića iz 1604. godine, zaključno s *Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika* Tome Maretića iz 1899. godine. Temeljni su korpus ovog istraživanja hrvatske gramatike u rasponu od tri stoljeća, a uključeno je dvadeset i pet gramatika. Prikazuje se nazivlje, odnosno kojim se sve nazivima instrumental imenovao, zatim morfološki opisi i opisi sintaktičkih funkcija instrumentala služeći se nekim latinskim gramatikama u kojima se autori koriste, u većim ili manjim mjerama, hrvatskim jezikom, zatim gramatikama iz 18. stoljeća u Slavoniji, nekim gramatikama kajkavskoga književnoga jezika, te gramatikama nastalima u 19. stoljeću koje je podijeljeno na dopreporodno razdoblje, preporodno razdoblje i razdoblje filoloških škola koje su, s hrvatskim vukovima, formirale hrvatski jezik kakav u većini poznajemo i danas.

Ključne riječi: instrumental, prva hrvatska gramatika, hrvatske latinske gramatike, gramatike u Slavoniji, kajkavske gramatike, dopreporodne gramatike, ilirske gramatike, gramatike filoloških škola 19. stoljeća

14. NASLOV I KLJUČNE RIJEČI (*na engleskom jeziku*)

TITLE: DESCRIPTIONS OF INSTRUMENTAL CASE IN CROATIAN GRAMMARS UNTIL THE END OF THE 19TH CENTURY.

KEY WORDS: instrumental case, the first Croatian grammar, Croatian Latin grammars, grammars in Slavonia, Kajkavian grammars, Croatian grammars of early 19th century, Illyrian grammars, grammars of philological schools of the 19th century.